

PIERRE MONNET

# A középkori *Patria* Németország vonatkozásában, birodalomszervezés és regionális tudatformák között<sup>1</sup>

Kritikai és historiográfiai megjegyzések

Az alábbi kritikai és könyvészeti, illetve problémafelvető gondolatok egyetlen szó, a *patria* körül forognak, vagyis egy olyan fogalom körül, amely nagyon sajátos szerepet játszott a középkor szókincsében, bár a szerep különbözött azon korszakok és földrajzi helyek szerint, amikor és ahol a terminus használatban volt.<sup>2</sup> Terminológiai megközelítésről van tehát szó, amely azonban egyúttal fenomenológiai jellegű is, azaz a *patria* kifejezés különböző jelentéseit és azokat a dolgokat vizsgálja, amelyeket jelölt, legyenek bár azok valódiak vagy képzeletbeliek. A terjedelem korlátozottsága miatt nem lehet arról szó, hogy ez alkalommal teljes értékű meghatározásra törekedjünk, a hosszú középkor ugyanis szándékosan játszott a szó többértelműségével, amely egyszerre, illetve felváltva vonatkozott a szűkebb értelemben vett születési és származási helyre, de az azonos jogú, helyenként azonos nyelvű<sup>3</sup> vagy történelmi közösségek nagyobb területére, valamint a kereszténység még szélesebb egyetemességére, végül a közösséget vagy a különböző kiterjedésű térségeket irányító fejedelem, sőt király területére is.<sup>4</sup> Ugyanakkor a *patria* fogalma – a források tanúsága szerint – régóta összekötve térbeli és érzelmi tényezőt hozzájárulhat annak átgondolásához, vajon mi határozta meg és

<sup>1</sup> Ezeknek az észrevételeknek egy része két előadásban már megfogalmazódott, amelyek a Dominique Iogna-Prat által „La spatialisation du sacré dans le Moyen Âge occidental” címen szervezett munkacsoport kerekasztal-beszélgetései során hangzottak el. Az első rendezvényre 1997. február 28-án került sor Auxerre-ben, a másodikra 1997. május 20-án a Collegium Budapest keretében. Összinté köszönetemet szeretném kifejezni Dominique Iogna-Pratnak, amiért csatlakozhattam a csoporthoz, illetve rendkívül világos megjegyzéseiért és tanácsaiért. – Ezúton is szeretnék köszönetet mondani Kiss Gergelynek a fordításhoz nyújtott segítségéért (*A ford.*)

<sup>2</sup> Werner, K.-F.: Volk, Nation. In: Geschichtliche Grundbegriffe. VII. O. Brunner-W. Conze-R. Koselleck (Hg.). Stuttgart, 1992. 171-281. (a továbbiakban: Geschichtliche Grundbegriffe)

<sup>3</sup> Schnell, R.: Lateinische und volkssprachliche Vorstellungen. Zwei Fallbeispiele (Nationsbewusstsein, Königswahl). In: Latein und Volkssprache im deutschen Mittelalter (1100-1500). N. Henkel – N. F. Palmer (Hg.). Tübingen, 1992. 123-141.

<sup>4</sup> Schneidmüller, B.: Nomen Patriae. Die Entstehung Frankreichs in der politisch-geographischen Terminologie (10-13 Jahrhundert). Sigmaringen, 1987. (a továbbiakban: Schneidmüller 1987.); Eichenberger, Th.: Patria. Studien zur Bedeutung des Wortes im Mittelalter (6-12 Jahrhundert). Sigmaringen, 1991. (a továbbiakban: Eichenberger) (Lásd még az alábbi ismertetéseket: Wenskus, R. Görtingische Gelehrte Anzeigen, 245. 1993. 237-253.; Monnet, P.: La patrie au Moyen Âge. Moyen Âge, 100. 1994. 445-449.) A két mű a H. Beumann és W. Schröder által irányított sorozatban jelent meg: Nationes. Historische und philologische Untersuchungen zur Entstehung der europäischen Nationen im Mittelalter. A kutatócsoport munkájára és a sorozat kiadványaira vonatkozóan lásd Beumann, H.: Zur Nationenbildung im Mittelalter. Aus der Bilanz eines Forschungsschwerpunktes. Geschichte in Unterricht und Wissenschaft, 10. 1998. 487-593.; Ehlers, J.: Sentiment impérial, monarchie et régions en Allemagne et en France pendant le haut Moyen Âge. In: Identité régionale et conscience nationale en France et en Allemagne du Moyen Âge à l'époque moderne. Kiadja: J.-M. Moeglin-R. Babel. Sigmaringen, 1997. 15-26. (a továbbiakban: Moeglin-Babel)

azonosította a területet a középkorban. Ha figyelembe vesszük, hogy a meghatározás a középkorban elsősorban a dinasztián, a jogon, a történelmen keresztül valósult meg,<sup>5</sup> akkor megállapíthatjuk, hogy a *patria* fogalma fejlődése során és összetettsége révén képes volt kisebb-nagyobb mértékben vegyíteni a három elemet.

A jelen értekezés az a tárgykörben rendkívül bőséges újabb német történeti szakirodalom eredményeire épülő elemzésen alapszik. Lehetőséget nyújt ily módon egy másfajta kitekintésre, melyet a régi *patriának* egy földrajzi területen, Németországban kialakult felfogása tesz lehetővé. E területet – amelyet a központi hatalom csak kivételes alkalmakkor tudott egységbe vonni és ott a különbségeket tompítani – régóta a területiális és a regionális valóság alakította.<sup>6</sup> Ez a történeti fejlődés kétségtelenül hatást gyakorol a német történészek problémálatására és kérdésfeltevésére, akiknek szerencsére sikerült megrajzolniuk egy olyan képet, amely tükrözi az összetett múltat. Munkájuk során azonban a *patria* fogalma olyan jelentésárnyalatot és funkciót kapott, amely különbözik attól, amit a franciák alakíthatnak ki,<sup>7</sup> ez adja a Dominique Iogna-Prat becses közreműködésével készült és itt közzétett két tanulmány érdekességét.

E „német” résznek fenntartott egység, amely tehát a császárság kiépítése és a regionális azonosságtudatok között fejlődött, a középkori Birodalom germán lakosságú országai sajátosságainak a megfigyelésén alapszik. E birodalmat egyetemes törekvések vezérelték, ugyanakkor egy olyan politikai szisztémába volt beszorítva, amelyet a választás, három királyság közötti széttagolódás és a római koronázás jellemzett; mindez egy olyan térben, melyet a szétaprózódást és a területi széttagolódást elősegítő folyamatok szeltek keresztül. Erre természetesen máshol is találunk példát, ebben az esetben azonban a folyamatok végezetül el sodorták magát a Birodalmat is.<sup>8</sup> Előjáróban még egy utolsó megjegyzést kell tennünk: a német történészek igen gyakran összekötötték és összekötik a *patria*-fogalom alkalmazásának, jelentésének és értelmezésének a kérdéskörét az arról való elmélkedéssel, hogy mit jelentett a nemzet és a nemzeti érzés megnyilvánulása a középkori Birodalomban. A terület jelölésére és érzelmi megragadására szolgáló nyelvi eszközöket és módozatokat érintő vizsgálatok Németországban kialakították azt a módszert, melynek segítségével hozzá lehetett kezdeni a nemzet kialakulásának és fejlődésének nehéz elemzéséhez a középkortól kezdődően. Ezt tudva már senki nem lepődik meg azon, hogy milyen jelentős 1989 óta azoknak a munkáknak a száma, amelyek a problémával foglalkoznak.<sup>9</sup>

A német történészek, hogy választ adjanak, a *patria* pontosan megfogalmazott kérdését úgy kezelték, mint egy kulcsot, amely rávilágít a nacionalizmus előtti nacionalizmusra, azaz

<sup>5</sup> Moeglin, J.-M.: Les ancêtres du prince. Propagande politique et naissance d'une histoire nationale en Bavière au Moyen Age (1180-1500). Genève 1985. (a továbbiakban: Moeglin)

<sup>6</sup> Moraw, P.: Bestehende, fehlende und heranwachsende Voraussetzungen des deutschen Nationalbewußtseins im späten Mittelalter. In: Ansätze und Diskontinuität deutscher Nationsbildung im Mittelalter. Szerkesztette: J. Ehlers. Sigmaringen, 1989. 99-120. (a továbbiakban: Ehlers 1989.)

<sup>7</sup> Brühl, C.: Naissance de deux peuples. Français et allemands (IX<sup>e</sup>-X<sup>e</sup> siècles). Paris, 1994.

<sup>8</sup> Moraw, P.: Von offener Verfassung zu gestalteter Verdichtung. Das Reich im späten Mittelalter. Berlin, 1985. Isenmann, E.: Kaiser, Reich und deutsche Nation am Ausgang des 15. Jahrhunderts. In: Ehlers 1989. 145-246.

<sup>9</sup> Ehlers, J.: Die deutsche Nation des Mittelalters als Gegenstand der Forschung. In: Ehlers 1989. 11-58. Néhány újabb bibliográfiák összefoglalás: Ehlers, J.: Was sind und wie bilden sich *nationes* im mittelalterlichen Europa (10-15 Jahrhundert)? Begriff und allgemeine Konturen. In: Mittelalterliche nationes – neuzeitliche Nationen. Probleme der Nationbildung in Europa. Szerkesztette: A. Bucs – R. Rexheuser. Wiesbaden, 1995. 7-26. (a továbbiakban: Bucs – Rexheuser); Schneidmüller, B.: Reich – Volk – Nation: Die Entstehung des deutschen Reiches und der deutschen Nation im Mittelalter. In: Bucs – Rexheuser 73-102.; Ehlers, J.: Mittelalterliche Voraussetzungen für nationale Identität in der Neuzeit. In: Nationale und kulturelle Identität. Szerkesztette: B. Giesen. Frankfurt am Main, 1996.<sup>3</sup> 77-99. Stauber, R.: Nationalismus vor dem Nationalismus? Geschichte in Unterricht und Wissenschaft, 47. 1996. 139-165.

a nemzeti és azonosság érzés középkori megjelenésére.<sup>10</sup> Magától értetődik, hogy az a sajátos kapcsolat, amely a német történészeket hazájuk jelenkori történetéhez fűzi, részben meghatározza a vitákban elfoglalt álláspontokat, főleg a 19. és 20. századi két birodalomépítéssel kapcsolatban, melyek közül, mint az közismert, az utolsó katasztrófába torkollott. Meg kell jegyezni, hogy sem a középkori birodalom politikai szerkezetével kapcsolatos szavak, sem pedig annak természete nem segítettek a vita világosabbá tételében. Való igaz, hogy a nemzet, az azonosságérzés, az együttélés,<sup>11</sup> egyfajta *Wir-Gefühl* (mi tudat) vizsgálata során sok történész egyetért abban, hogy a *patria* fogalmát hasznos értelmezési kulcsnak tekintse, vagyis térbeli identitás-jelölőnek, olyan kifejezésnek, amely itt lehetővé tette, másutt viszont nem, hogy nemzeti érzés kössön össze egy területet annak fejedelmével és lakóival. Ez a töprengés egy olyan fogalomról, amely többé-kevésbé kapcsolódott a helyhez, a nyelvhez,<sup>12</sup> a nép kialakulásához<sup>13</sup> és a terület elfoglalásához, az államnak a királyai által történő felépítéséhez (vagy fel nem építéséhez), valamint az ideológiához, amely ehhez segítséget tudott nyújtani. Nos, e töprengés csak tovább erősödött az 1990-es újragyegysítés óta,<sup>14</sup> amely, ne feledjük, olyan háború utáni körülmények közepette ment végbe, amikor – igaz, a megosztottság által behatárolt keretek között – először történt meg az, hogy Németországban egy államot *Deutschland*nak neveztek,<sup>15</sup> miközben a középkor óta nem volt egyenértékűség és megfelelés az állam és az uralkodó, az ország lakói és nyelvük megnevezése között.<sup>16</sup> 962 óta csakugyan egy *Imperator Augustus Romanorum* állt az *Imperium* élén, a 12. század elejétől fogva pedig egy *Rex Romanorum* a *regnum* élén. Bár a 11. században kezd terjedni a *Tellus teutonium*, *Terra teutonica* vagy *Terra teutonicorum* kifejezés, ugyanakkor a *regnum teutonicorum*ot pusztán csak a pápa használta azért, hogy magát a császárt kisebbitse az invesztitúra harc során (bizonyos mértékig egyetlen résszel megnevezve az egészet).<sup>17</sup> Ami pedig a nyelvet illeti, bár 800-at követően a *theodiscus* a frank nép germán nyelvét jelöli, s e szó hosszú időn keresztül mást jelentett mint *gentilis*, vagy ha úgy tetszik, mint nép; a *theodiscus*nak *teutonicus*sá válását még nem világították meg teljes alapossággal a történészek és a filológusok.<sup>18</sup> Ráadásul a *Teutonoci* szinte sohasem vonatkozott a Birodalomban stabilan megtelep-

<sup>10</sup> Moraw, P.: Vom deutschen Zusammenhalt in älterer Zeit. In: Werner, M.: Identität und Geschichte. Weimar, 1997. 27-59.

<sup>11</sup> Eggert, W.-Pätzold, B.: Wir-Gefühl und Regnum Saxonum bei frühmittelalterlichen Geschichtsschreibern. Weimar, 1984.

<sup>12</sup> Schnell, R.: Deutsche Literatur und deutsches Nationsbewußtsein in Spätmittelalter und Früher Neuzeit. In: Ehlers 1989. 247-319.

<sup>13</sup> Schmidmüller, B.: Nomen gentis. Nations- und Namenbildung im nachkarolingischen Europa. In: Nomen et gens. Zur historischen Aussagekraft frühmittelalterlicher Personennamen. Szerkesztette: D. Geuenich-W. Haubrichs-J. Jarnut. Berlin-New York, 1997. 140-156.

<sup>14</sup> Mittelalterforschung nach der Wende. Szerkesztette: M. Borgolte. München, 1995. (a továbbiakban: Borgolte)

<sup>15</sup> Fried, J.: Der Weg in die Geschichte. Die Ursprünge Deutschlands bis 1024. Berlin, 1994. (Propyläen Geschichte Deutschlands.) Különösképpen a Bevezetés és a Végkövetkeztetés: Was heißt deutsch? 9-27., valamint Noch einmal. Was heißt deutsch? 853-860. (a továbbiakban: Fried) Az e kérdésekre Johannes Fried által adott válasz vitát gerjesztett a történészek között, melyet különösen Gerd Althoff lendített fel Von Fakten zu Motiven. Johannes Fried's Beschreibung der Ursprünge Deutschlands. Historische Zeitschrift, 260. 1995. 107-117. című írásában. Johannes Fried válaszáért lásd Historische Zeitschrift, 260. 1995. 119-130.: Über das Schreiben von Geschichtswerken und Rezensionen. Eine Erwiderung. Michael Borgolte felelete: Eine Anthropologie der Anfänge Deutschlands. Göttingische Gelehrter Anzeigen, 247. 1995. 88-102.

<sup>16</sup> Werner, K. F.: „Deutschland” szócikke a Lexikon des Mittelalters. Bevezetés. Col. 782-789. Moraw, P. „Reich” szócikke Geschichtliche Grundbegriffe, V. 1984. 434-456 b.

<sup>17</sup> Thomas, H.: Theodiscus-Diutiskus-Regnum Teutonicorum. Zu einer neuen studie über die Anfänge des deutschen Sprach- und Volsnamens. Rheinische Vierteljahrsblätter, 51. 1987. 287-302.

dett német népre, s a fontos politikai szövegek sem különítették el *Deutsches Landot* vagy *Deutsche Mannent*, valamint a *Deutsches Reichet*. A *Heiliges Römisches Reich deutscher Nation* elnevezés csak a 15. században, 1409-ben tűnt fel, s miután 60 évvel később hivatalosan is elismertté vált, véget vetett egy hiánynak, összekötve egymással a nyelvet, az országot és a nemzetet, amit majd a humanisták is magukévá tesznek.<sup>19</sup>

Mindenekelőtt arra volt tehát szükség, hogy a német történészek újból foglalkozni kezdjenek ezzel a fejlődéssel és ezzel az ellentmondásokkal, s hogy állást foglaljanak egy régi vitában, amely a lényegét tekintve a 19. századból eredt, és amely körül forgott, hogy a Karoling Birodalom bukását követően az új birodalom létrehozása vajon egy már kialakult német nép műve volt-e, amely ugyan még népcsoportokra és törzsekre, *Stämmere* oszlott, de már rendelkezett saját, a Nyugati Frank Birodalom más népeitől eltérő identitástudattal. A korai néppé válás elmélete mellett szólna az egységes nyelv, valamint az olyan ismétlődő közös erőfeszítések, mint például az egyházi reform vagy a Nyugat-keleti peremének a betelepítése. Paradox módon azonban ugyanezt a népet, amelyik az elképzelés szerint megalkotta saját államát, ezt követően elárasztotta, felemésztette, végső soron pedig megfojtotta egyetemes birodalomépítésének kezdeti sikere. E felfogás szerint a szétdarabolódás és az államgyengesége ellenére, amely hiányosságokat a klasszikus magyarázat lényegében az univerzalisztikus álmaik által vezetett uralkodók hibájának tudja be, s a pápa ellenállásának, valamint a többi fejedelem – különösképpen az „elmaradott nemzetet” elégedetten szemlélő francia király – érdekeinek tulajdonítja, dacára az újkori vallási megosztottság által felerősített szétforgácsolódásnak – amely e felfogás szerint a középkorban korábban elkövetett hibák eredménye –, mégis csak létezett folyamatosság a germán törzsek, a frank világ népcsoportjai, etnikai hercegségek és területi fejedelemségek, majd pedig a *Zollverein*, sőt a mai *Bundesrepublik* tartományai között.

Ma már nincs olyan szakember, aki elfogadná ezt az elméletet, időre volt azonban szükség az ettől való elszakadáshoz, valamint új elgondolások kialakulásához.<sup>20</sup> Olyannyira igaz ez, hogy Joachim Ehlers 1989-ben már leírhatta, hogy első alkalommal lehet minden további nélkül úgy felvetni a középkori német nemzet kialakulásának a kérdését, hogy a történész társadalom ne háborodjon fel ezen.<sup>21</sup> Egyszerűen véget kellett vetni a fejlődésben megkésett nemzet avagy a nemzet kialakulását megakasztó Birodalom képzetének, félre kellett tenni azt az elméletet, amely ráadásul feltételezte egy eredeti német nemzet igazolhatatlan

<sup>18</sup> Thomas, H.: Der Ursprung des Wortes theodiscus. *Historische Zeitschrift*, 247. 1988. 295-331.; Frenkisk. Zur Geschichte von theodiscus und teutonicus im Frankreich des 9. Jahrhunderts. In: Beiträge zur Geschichte des Regnum Francorum. Szerkesztette: R. Schiffer. Sigmaringen, 1990. 67-95.; Die Deutschen und die Rezeption ihres Volksnamens. In: Nord und Süd in der deutschen Geschichte. Szerkesztette: W. Paravicini. Sigmaringen, 1990. 19-50.; Das Identitätsproblem der Deutschen im Mittelalter. *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht*, 43. 1992. 135-136.; Sur l'histoire du mot „Deutsch” depuis le milieu du XII<sup>e</sup> siècle jusqu’à la fin du XIII<sup>e</sup> siècle. In: Moeglin-Babel 27-35.

<sup>19</sup> Münkler, H.–Grünberger, H.: Nationale Identität im Diskurs der deutschen Humanisten. In: Nationales Bewußtsein und kollektive Identität. Szerkesztette: H. Bering. Frankfurt am Main, 1994. 211-248. Nemrégiben jelent meg, elsősorban Ulrich von Huttenről: Die Schule des Tyrannen. Lateinische Schriften. Kiadja és fordította: M. Treu. Darmstadt, 1996. Lásd még: Ulrich von Hutten in seiner Zeit. Szerkesztette: J. Schilling. Kassel 1988.; Kreutz, W.: Die Deutschen und Ulrich von Hutten: Rezeption von Autor und Werk. München 1984.; Holborn, H.: Ulrich von Hutten. Göttingen, 1968.

<sup>20</sup> Werner, K. F.: Von Frankreich zur Entfaltung Deutschlands und Frankreichs. Ursprünge – Strukturen – Beziehungen. *Ausgewählte Beiträge*. Sigmaringen, 1984. E kötet a következő tanulmányokat tartalmazza: La genèse des duchés en France et en Allemagne (279-310), valamint Les duchés „nationaux” d’Allemagne au IX<sup>e</sup> et X<sup>e</sup> siècles (311-328). Werner, K. F.: Völker und regna. In: Beiträge zur mittelalterlichen Reichs- und Nationbildung in Deutschland und Frankreich. Szerkesztette: C. Brühl-B. Schneidmüller. München, 1997. (Beiheft 24 der Historischen Zeitschrift) 15-44. (a továbbiakban: Brühl-Schneidmüller)

<sup>21</sup> Ehlers, J.: Die deutsche Nation des Mittelalters als Gegenstand der Forschung. In: Ehlers 1989. 11-58.

létezését, mely állítólag többé-kevésbé a „germán” betöréseknek köszönhetően alakult ki. De fel kellett hagyni a német *Sonderweg* eszméjével is, avval a sajátos úttal, amely teret engedett mindenféle determinizmusnak és igazolási szándéknak, ezen kívül pedig olyan felfogást vallott, miszerint a többi európai ország története egyfajta *Normaler Weget*, szabályszerű utat képviselne.

Nincs alapvető különbség például a francia és a német nemzet létrejötte között; mindkét esetben hosszú és összetett folyamattal van dolgunk, amelyet csak a kor politikai, sőt vallási etikájára támaszkodva lehet megragadni.<sup>22</sup> Ennek az etikának részét képezi a *patria* fogalma is, amennyiben ez utóbbi – egy adott pillanatban és különböző mértékben – elősegítette a valahová tartozás érzésének területi megfogalmazását. Joggal tűnik úgy, hogy ez a fajta gondolkodás Németországban előmozdította az ősi etnikumok mítoszával való leszámolást,<sup>23</sup> mivel a *regna*k kérdésére irányította a figyelmet, részletekbe menően elemezte a király-császárság dualizmus értelmét és alapjait, jellemezte Franciaország és Németország eltérő hagyományainak kezdetét, s vizsgálta a francia fejlődési modellt.<sup>24</sup> Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a történészek teljes egyetértésre jutottak volna egymással. Fontosabb ennél azonban az eredmény: a német nép történetétől különválasztott középkori *Reich* politikai történetének az újjászülétsé, miközben az előző maga is elvált Németország történetétől. Világossá vált ezáltal, hogy a folyamat során nem a természeti, térbeli, vér szerinti, területi vagy nyelvi adottságok voltak a leginkább meghatározó jellegűek. Ezek az adottságok valójában egy fokról-fokra történő építkezés termékei, s egy olyan politikai szándékba illeszkedtek (vagy éppen nem illeszkedtek) bele, amelynek kitervelője és irányítója nem egyedül az uralkodó volt, hanem a *Trägergruppen*, amelyek között a papok meghatározó szerepet játszottak, annál is inkább, mert hosszú időn keresztül ők képviselték az írásbeliséget, ők alkották meg a politikai szerződéseket.

A jelenkori német történetíráásban a bevett kulcsfogalmak közül a *patria* termékeny vizsgálatok alapjává vált, kétségtelenül azért, mert Németországban szorosabb szálakkal kötődött a különböző vidékek kérdéséhez, s lehetővé tette a francia példával történő gyümölcsöző összehasonlítást. A kérdéskörrel foglalkozó német munkák egyik általános jellegzetessége ugyanis abban áll, hogy mindenk előtt a nyugati királyságra irányítják figyelmüket, amely a közös frank örökségből származott. Összefoglalásképpen el lehet mondani, hogy ennek az összehasonlításnak – melyet olyan történészek végeztek el, mint Joachim Ehlers, Bernd Schneidmüller, Thomas Eichenberger vagy Peter Moraw és Karl Ferdinand Werner – a mérlege az alábbi pontokban foglalható össze:<sup>25</sup>

1. Az *Ostfränkisches Reich* királyai, majd császárai a meglévő közös alapok ellenére – hogy ti. nekik sincs több közüli a Karolingokhoz, mint a Capetingeknek – valójában előnyösebb indíttatást kaptak, mint a 10. századi Capeting uralkodók, de sokkalta homályosabb területi

<sup>22</sup> Rapp, Fr.: Nationalbewußtsein und Religion im Spätmittelalter. Ein Vergleich zwischen Frankreich und Deutschland. In: Brühl-Schneidmüller 103-110.

<sup>23</sup> Az etnikumok kérdése akkoriban összekapcsolódott az ún. etnikai hercegségek problémájával. A *Stammesherzogtum* kifejezés nem létezik a korabeli forrásokban, amelyek, amikor például Szászországot vagy Bajorországot kívánják megnevezni, a karoling *regna* szót vagy ennek „népnyelvi” fordítását, a *riche*-t használják. Ez önmagában is bizonyítja, hogy itt nem a *Stamm*ról, a „törzsről” van szó, amely az „etnikai” hercegségek alapját képezi; a hercegségek egyébként egyáltalán nem a közösségek történelmi, földrajzi, etnikai – természetes vagy empirikus – egyesítését szolgáló csoportjai, hanem sokkal inkább fikatív, mítikus alkotóelemek, amelyek egyesítésre is szolgáltak. Lásd Wenskus, R.: Stammesbildung und Verfassung. Das Werden der frühmittelalterlichen gentes. Köln-Graz, 1961., 1977<sup>2</sup>.

<sup>24</sup> Ehlers, J.: Methodische Überlegungen zur Entstehung des deutschen Reiches im Mittelalter und zur nachwanderzeitlichen Nationenbildung. In: Brühl-Schneidmüller 1-14.

<sup>25</sup> Ez a pontokba szedett összefoglalás kapcsolódik a Dominique Iogna-Prat által ugyancsak a számban a patria fogalmáról írott tanulmányhoz.

és szimbolikai összefüggések között.<sup>26</sup> Az itáliai távlat például elejétől fogva részét képezte a birodalmi „újjászületésnek”, a dinasztikus kérdés a kezdetektől alá volt rendelve a választási elvnek, ugyanis szükség volt a keleti *regna*: Bajorország, Frankföld, Szászország és Aleman-nia előkelőinek a majdnem szerződés jellegű hozzájárulására is.

2. Úgy tűnik, hogy a három [funkcionális – A ford.] társadalmi renddel kapcsolatos ideológia kevésbé terjedt el a Birodalomban, mindenesetre nem vált hasznára a királyi hatalomnak.

3. Beféjezetlen maradt a király személyének a felkenés általi liturgikus felszentelése. Pedig 936-ban, Ottó személyéhez fűződően megkezdődött a koronázásból eredő felségjogra vonatkozó teológia bizonyos elemeinek a kialakulása. Ezt a folyamatot megakasztotta a 962-es császárrá való szentelés, amely – úgy tűnt – lényegében megoldotta a problémát. Hamarosan azonban a Birodalomban a választás előzi meg a királlyá koronázást, amely máshol bonyolódott le, mint a kijelölés. Ráadásul a koronázás nem zárókö, hanem csak a császárrá emelkedés egy lépcsőfoka, szükséges előfeltétele. Ez utóbbi pedig Rómában, kizárólag a pápa keze általi koronázás révén következhetett be. A választások és ellenválasztások, felszentelések és ellen-felszentelések elszaporodása természetesen nem kedvezett a hagiografikus értékek folyamatos biztosításának. Ha Franciaországban Szent Lajos kanonizációja a folyamat végét jelentette, a Birodalomban a szentté avatás csupán kiindulópont volt, mivel Nagy Károlyra vonatkozott, ráadásul vitatható módon, hiszen egy ellenpápa adott rá engedélyt.

4. Ahogy közeledünk a 13. századhoz, amely mégis csak annak a törekvésnek a csúcspontját jelenti, melyet az utolsó Staufenek fejtettek ki a császári hatalom szakralizációja érdekében, a király béketeremtő küldetése tovább veszít eredeti értelméből és erejéből, utat nyitva így a béke és a jog területi szétaprózódásához és a ligák létrejöttéhez. Az uralkodó – sokkal inkább, mint valaha – csak egy fejedelem a többi közül; nem sikerül „kitörnie” a nemesség soraiból, s így megmarad a széthúzó erő közép-pontjának és játékának, sőt lázadások tárgyának, a koalíciók céltáblájának.

5. Fontos szerepe volt a térnek. A Német Királyságnak nem volt sem fővárosa, sem központja. Figyelembe kell venni azt is, hogy a Birodalom nem adottság, hanem a változó térben (a Kelet betelepítése) zajló történelmi folyamat. A Birodalom politikai összetevői szüntelenül változtak: az Arles-i Királyság megszerzése a 11. században, Csehországnak királysággá történő átalakítása a 12. század végén, amely királyság azonban egy választófejedelem uralma alá tartozott. A politikai-földrajzi tényezők is változnak: míg az Ottók és a Száli dinasztia idején Szászország és Frankföld a királyhoz közel álló hercegségeknek (*königsmah*) számítottak, addig a 13-15. században eltávolodtak tőle (*königsfern*). Ezzel szemben Svábföld és Bajorország ellenkező irányú utat tett meg.

6. A Capeting *patria communis* franciaországi tökéletes kimunkálásának „szent” pillanata kronológiai szempontból a Birodalom vonatkozásában a kudarcok, a birodalmi hitszakadás, a királyi hatalom kézzelfogható hiánya, az uralkodói befolyásnak a királyi jogkörök széleskörű felosztása miatt történő visszaszorulása időszakának, valamint azon korszaknak felel meg, amikor a birodalmi egyház rendszer (*Reichskirchensystem*) szétrohadott.<sup>27</sup> A Birodalomban nem alakult ki olyan viszonyosság a monarchia és a dinasztikus elv között, hogy az megfeleltesse egymásnak a felségjog, a legitimitás és a kormányzat mozgásterét, miként az Franciaországban megvalósult.

7. A Birodalomban nem tapasztalható olyan jellegű összehangolt terminus-használat, mint amilyen Franciaországban egyesítette egymással a *regnum Francorum*-ot, *rex Franciaet*, *lingua* és *natio gallicanarum*... A germán nyelv, a *theodisca*, a „nép nyelve”, a *regnum* viszont a *Teutonicorum* mellett áll, miközben nem létezik *gens Teutonicorum*, léteznek viszont *regna*

<sup>26</sup> Ehlers, J.: Die Entstehung des Deutschen Reiches. München 1994.

<sup>27</sup> Schimmelpfennig, B.: Könige und Fürsten, Kaiser und Papst nach dem Wormser Konkordat. München, 1996.

*Saxoniae* vagy *Alemaniae*. Az *Imperium* mellett egyébként mindig *romanum* áll, 1254-től pedig *sacrum romanum Imperium* a Birodalom neve, anélkül, hogy a 15. századot megelőzően a német jellegéről (*deutscher Nation*) említés történné. E tekintetben az első utalás csak 1409-ből való. Minden úgy játszódtott le, mintha az investitúraharc és a két főpap közötti küzdelem (a német királyok sajátosságáról van szó) által újjáélesztett császári univerzalizmus szétzúzta volna a királyságot, amely nem jutott el addig, hogy a *patriae*, *regnát* és *gentest* egy felségterületen olvassza egybe, hanem éppen ellenkezőleg, felolvadt ezekben, míg a különböző vidékek a saját hasznukra vitték végbe (egyébként meglehetősen jól) ezt a szintézist.<sup>28</sup> Ebben az értelemben a *gentes*, a *regna* és a *patriae* megmaradtak megannyi lehetséges jövőnek és megfontolandó kombinációnak.<sup>29</sup>

E vázlatos áttekintés végéig úgy tűnhet, hogy a Birodalom nemcsak egyre kevésbé volt képes a *patria communis* megteremtésére, hanem kudarcot vallott az a törekvése is (ha egyáltalán volt ilyen), hogy magába olvassza a *patriae propriae*, mégpedig azzal arányban vallott kudarcot, ahogy megerősödtek azok a területek, amelyek tudatosan vagy öntudatlanul létrehozták a birodalommal válás folyamatának elakadására magyarázatot adó elemek egyikét. A Birodalom középkori fejlődése megmutatja a hűség szétszóródásának késői továbbélését, majd pedig alkotmányos keretek közé szerveződését: mivel a *Reich* az államok felett állt, valójában soha nem is tartozott közéjük, így módon pedig nem volt arra képes, hogy valaha is *patriává* váljon. Mindezt Johannes Fried magvas fordulattal foglalja össze az 1024-ig tartó német történelmet tárgyaló monumentális művének *Was heißt deutsch?* címet viselő bevezetésében, az alábbi szavakkal: „*Gleichsein-Wollen, Nicht-Gleichsein-Können, Anderssein-Müssen...*”<sup>30</sup>

Egy példa megvilágítja mindezeket az ellentmondásokat, azaz a Birodalom, Németország világos ábrázolásának nehézségét, valamint a hovatartozásnak és a felismerésnek a legfelsőbb szinten, maga a császár által átélt érzését. IV. Károly (1316-1378) római és cseh királynak, valamint császárnak a – minden valószínűség szerint az 1350-es évek elején szerkesztett – önéletrajzáról van szó. VII. Henrik császár unokája és a Crécynél elesett Csehországi János király fia lévén, Károly a Luxemburg dinasztia gyermeke. Nagyrészt Franciaországban nevelkedett 1323 és 1330 között, 1346-ban római királlyá választották, a következő évben pedig Csehország királya lett... Hol van a hazája ennek az embernek, melyik az az ország, amelyhez ragaszkodott, melyik szívéhez a legközelebb állt? A nyomok ellentmondásosak. Mindenesre ő az, aki az 1356. évi Aranybulla révén megőrzött egy olyan birodalmat, amelyben semmi sem volt nyilvánvaló, s ő az, aki azt íratta a törvény bevezetőjéül, hogy „*Omne regnum in se divisum desolabitur*” (ami önmagában a Birodalom egységére vonatkozó, egyúttal azonban az azt körbefonó szétforgácsolódás fenyegetésével is tisztában levő tudat kétértelmű jelle),<sup>31</sup> az alkotmány végén pedig félreérthetetlenül előírta a választófejedelmeknek, hogy több nyelven is taníttassák fiaikat, mivel a *Reichet* különböző népek alkotják.<sup>32</sup> A krónikás Jakob Twinger von Königshoeffen 1382-1393 között szerkesztett kró-

<sup>28</sup> Schubert, E.: Fürstliche Herrschaft und Territorium im späten Mittelalter. München, 1996.

<sup>29</sup> Krieger, K.-Fr.: König, Reich und Reichsreform im Spätmittelalter. München, 1992. (a továbbiakban: Krieger)

<sup>30</sup> Fried 15.

<sup>31</sup> Schneider, R.: Das Königtum als Integrationsfaktor im Reich. In: Aufsätze und Kontinuität deutscher Nationsbildung im Mittelalter. Szerkesztette: J. Ehlers. 59-82.

<sup>32</sup> „*Cum sacri Romani celsitudo imperii diversarum nationum moribus, vita et ydrome distinctarum leges habcat (...) quod electores principes, ipsius imperii columpne et latera, diversorum ydiomatum et linguarum differentiis instruantur, ut plures intelligant et intelligantur a pluribus (...) Qui propter statuimus ut illustrium principum (...) electorum filii vel heredes et successores, cum verisimiliter Theutonicum ydionia sibi naturaliter inditum scire presumantur et ab infancie didicisse, incipiendo a septimo etatis sue anno in gramatica, Italica ac Slavica linguis instruantur (...).*” Die Goldene Bulle: Metzger Gesetze. Kapitel 31. In: Quellen zur

nikájában ugyanakkor teljesen németnek tekintette IV. Károlyt, mivel a császár nagyobb szeretettel beszélt a németet, mint az általa ismert összes más nyelvet.<sup>33</sup> Am ugyancsak róla mondta 1445 körül Aeneas Silvius Piccolomini, az eljövendő II. Pius pápa *Historia Bohemica seu de Bohemorum origine ac gestis historica* című művében: „Egy nagy uralkodó nem vágyott volna arra, hogy többre becsülje Csehország koronájának dicsőségét, mint a római császárt”.<sup>34</sup> Hogy magától a császártól kaphassunk választ, érdemes megvizsgálni önéletrását; a 20 fejezetre osztott *Vitának* 12 kézírata maradt fenn. Az elbeszélés Károly gyermekkorát öleli fel 1346-os megválasztásáig terjedően. A cseh történészek szerint öregkori munkáról van szó. A német történészek – köztük a mű kiadója is<sup>35</sup> – alkalmi jellegűnek tekintik, s egyúttal vitator látnak az önéletrajzban, melyet 1350 körül szerkesztett Károly azzal a céllal, hogy még egyszer egybegyűjtjön minden olyan érvet, mely alkalmas arra, hogy igazolja 1346-os, Bajor Lajossal szembeni, ellenkirályként történő megválasztását. Első olvasatban a mű politikai filozófijára nemigen emel szót a 14. század közepén súlyos válságot átélő nemzetek valamiféle ébredése érdekében, s nem zengi az uralkodó cseh *patriájának* himnuszát sem. A II. fejezet elején utódjaihoz szól, a királyok ősi koronájáról beszélve. Okkal hihetjük, hogy a *Reichsinsignien* birodalmi koronájáról van szó, melynek a kidolgozása Dávid és Salamon biblikus királyságát illusztrálja. A fejezet további része a Krisztus helytartójaként magasztalt királyt mutatja be. Márpedig, amikor ellenfeléről, Bajor Lajosról ír, megtagadja tőle a valódi király címét és minduntalan *Bavariusként* vagy *de Bavariaként* emlegeti, mintha a művelet csak annyiból állt volna, hogy vissza kellett küldeni a hamis királyt eredeti *patriájába*, mely fölött ott magasodott az egyetemes korona. Ugyanakkor túl is kell lépniünk az egyszerű szövegmegnyezet szabta kereten, s inkább valódi értekezésnek, egyfajta királytükörnek kell tekintelnünk IV. Károly önéletrajzát. A munka több szempontból is ennek minősül, a kifejezés területi és dinasztikus értelmében, ami lehetőséget adott a királynak arra, hogy engedje felszínre törni az egyetemes királyság némileg köteleességszerű védelmezésénél – amire 1356-ban szorítkozott – személyesebb jellegű kötődések jeleit is. Melyek ezek a jelek? Különös módon azok, amelyek a leginkább visszahúzzák szívbeli és szülőhazájához, cseh királyságához. Ezt elsőként keresztneve történetén keresztül tapasztalhatjuk. 1316-ban elcinte a családi és a cseh hagyománynak megfelelően Wencsesznak nevezték, 1323-ban azután a Károly névre keresztelték, melyről maga mondja, hogy francia befolyás eredménye: „*Misitque me meus pater jam dictus ad dictum regem Francie me existente in septimo anno puericie mee; fecitque me dictus rex Francorum per pontificem confirmari et imposuit michi nomen suum equivocem videlicet Karolus*”<sup>36</sup> Ebből leginkább az látszik, milyen ügyes megfogalmazás volt ez a Római királlyá való megválasztásából eredő, egy hagyományos és egyetemes királysággal kapcsolatos nézete támogatása végett. Mondanivalóját Máté evangéliuma azon részletének (XIII, 44-

---

Verfassungsgeschichte des Römisch-deutschen Reiches im Spätmittelalter (1250-1500). Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters, XXXIII.) Kiadja: L. Weinrich. Darmstadt, 1983. 392-394.

<sup>33</sup> Chronik des Jakob Twinger von Königshofen. In: Die Chroniken der deutschen Städte (7-8). Die Chroniken der oberrheinischen Städte. Szerkesztette: C. Hegel. Új kiadás: Stuttgart, 1961. I. 492-493. (fol. 93r - 93v)

<sup>34</sup> Lásd Frey, B.: *Pater Bohemiac. Böhmens Vater, Stiefvater des Reiches. Kaiser Karl IV in der Geschichtsschreibung*. Frankfurt/Main, 1978. A császárról általánosságban: Seibt, F.: *Karl IV. Ein Kaiser in Europa*. München, 1994. (új kiad.) A Piccolomini-féle idézetre lásd a *Historia Bohemica* reprint kiadását: Frankfurt/Main 1967.

<sup>35</sup> Vita Karoli Quarti. Die Autobiographie Karls IV. Stuttgart 1979., továbbá: Die Autobiographie Karls IV. Kiadja: Hillenbrand, E. Blätter für deutsche Landesgeschichte, 114. 1978. 39-72. (a továbbiakban: Hillenbrand)

<sup>36</sup> Magyarul: „És elküldött engem a már említett atyám Franciaország mondott királyához, gyermekkorom hetedik esztendejében; és a frankok mondott királyja pap által bérmáltatott és az övével azonos hangzású névvel, tudniillik a Károlyval ruházott fel.” Hillenbrand, Capitulum 3. 82-83.



52) a magyarázatra alapozza, amelyik az elrejtett kincshez, az igazgyöngyöt kereső áruhoz és a tengerbe vetett hálóhoz hasonló mennyei királyságot idézi fel.<sup>37</sup> A szöveg kiválasztása valóban alapvető jelentőségű, mivel az evangéliumnak arról a részletéről van szó, amelyet Szent Ludmilla, az első keresztény csehországi fejedelem hitvesének és a királyság patrónusának az ünnepnapján olvastak fel. A *Reich* elméletének a magva tehát egy olyan területi, historiográfiai és hagiográfiai alapra támaszkodik, melynek egyáltalán nincs hagyománya a német királyoknál, mivel Ludmilla Szent Vencelnek, Csehország keresztény hitre térítőjének és a *Wenzelskrone* névadó fejedelmének volt a nagyanyja. A koronát később, 1228-ban készítették I. Vencel koronázására; IV. Károly két alkalommal is restauráltatta 1340-ben és 1376-ban, és Szent Vencel mellszobrára helyeztette, mely a prágai Szent Vid katedrálisban állott, abban a Prágában, amely IV. Károly igazi fővárosa volt, aki itt hozta létre az első németföldi egyetemet... Így nézünk ki tehát a 14. század kellős közepén, a középkorvég egyik legnagyobb császárnak a szokásostól eltérő politikai-tudati és kötődései nézetei. Mindenesre határozottan úgy tűnik, hogy a két oldalban – egyfelől abban a figyelemben, amely a közel állóra irányul, s amely gyakran oly távolivá válik a királyi toll alatt, illetve a születési helyhez, az érzelmi szférához való kötődés; másrészt a politikához fűződő szükségszerű kapcsolatban, legyen akár az királyság vagy még mindig egyetemes igénnyel fellépő császárság – táru fel a középkori *patria* fogalom egész gazdagsága.

A fenti, bevezető sorok összefoglalásaképpen megállapítható, hogy a német történészek felfogását a *patria* fogalom tisztázása során az 1945 utáni nemzeti vita sajátos jellegéhez kapcsolódó kérdésfelvetés egykorú körülményei határozzák meg, vagyis a francia példával történő állandó összehasonlítás, a Birodalom politikai és területiális építésének sajátosságai, valamint annak a középkor utolsó századaiban végbement fejlődése.

Az elmélkedés elmélyítésében két mű játszott alapvető szerepet: Thomas Eichenberger 1991-ben megjelent *Patria. Studien zur Bedeutung des Wortes im Mittelalter* című munkája, valamint Bernd Schneidmüller *Nomen Patriae. Die Entstehung Frankreichs in der politisch-geographischen Terminologie* című, 1987-ben publikált könyve.<sup>38</sup> Mindkét szerző újból áttekinti és túl is haladja Ernst Kantorowicz tételét, melyeket 1951-ben napvilágot látott *Pro Patria Mori* című könyvében<sup>39</sup> fogalmazott meg. Ebben a *Frédéric II*<sup>40</sup> és a *Deux corps du roi*<sup>41</sup> (ez a tanulmány egyébként a két előző publikáció között született meg) szerzője azt a kérdést vizsgálta, hogy miért, hogyan és mikortól kezdve követelheti meg a hatalom az érte való halált és áldozathozatalt. A kérdés gyökere mindenekelőtt abban az általánosabb érvényű magyarázatban lelhető fel, amely végigkíséri Kantorowicz egész életművét, tudniillik, hogy a középkori gondolkodók és jogtudósok nem politikai elméletet, hanem politikai teológiát hoztak létre.<sup>42</sup> E feltevés a történetész által vizsgált problémakörből, vagyis az állam születésének az állandóság, nem pedig a transzcendencia felől közelítő vizsgálatából származott, olyan vizsgálatból, amely felveti a középkori uralkodó karizmatikus hatalmának a kérdését. Kantorowicz először is áttekintette a *patria* ismert és történetileg elkülönült jelentéseit a görög-római *polisztól* kezdve a keresztény mennyen vagy az augustinusi közös lakhelyen keresztül a herceg vagy gróf szolgálata által óvott és megszabott szülőhelyig. A hűbéri viszonyok közepette az emberek nem egy elvont *patriáért* vagy egy megkülönböztetett rangú országért, hanem mindenekelőtt gazdájukért vagy hűbérurukért áldozták fel magukat. Innen

<sup>37</sup> Hillenbrand, Capitulum 11-13., 144-66.

<sup>38</sup> Lásd a 4. sz. jegyzetet!

<sup>39</sup> Kantorowicz, E.: *Mourir pour la patrie et autres textes*. Kiadja: P. Legendre. Paris, 1984. (a továbbiakban: Kantorowicz 1984.)

<sup>40</sup> Megjelent 1987-ben Párizsban.

<sup>41</sup> Megjelent 1989-ben Párizsban.

<sup>42</sup> Bourreau, A.: *Histoires d'un historien*. Kantorowicz. Paris, 1990.

kezdvé a nehézségek lényege a *regnum* és a *patria* közötti különbség tisztázásában rejlik. Kantorowicz először is a védelem szükséges voltára emlékeztet és középpontba állítja a hozzájárulást és az adó eszméjét, tehát az állam átlényegülését. E téren a *Christus* és *fiscus* közötti azonosítás immár lehetővé tette szükség, adó és *defensio patriae* egyfajta egybecsúszását, mivel az uralkodónak a papsággal közös erőfeszítése arra irányult, hogy Isten vagyona és a közvagyon megfeleljen egymásnak; olyan megfelelés ez, amely nem sokkal később Isten háborújának gondolatát is meghirdeti.<sup>43</sup> Kantorowicz zsenialitása tehát abban fogható meg, ahogyan leírja ebben az esetben a fogalom érzelmmel való újra megtöltését, amihez azonban szükséges hozzátenni, hogy a belső tér egyfajta szakralizációjáról is szó van, miközben a külső világ a keresztes hadjáratok vagy a különféle természetű telepes mozgalmak számára nyitott térré válik. Végül és főképp Kantorowicz említi meg azt az investitúraharcból származó kettős fejlődést, amely egyfelől az egyház misztikus testének az elvilágiasodásából, másfelől pedig a közigazgatási testületnek misztikus dimenzióval való gyarapodásából áll (*ministerium mysteriummá* válik), ami az állam mint misztikus test és a nép mint politikai test azonosításának előfeltétele. Mindent összevetve végtére is lehetőség nyílt az állam tevékenységeinek vallásos tiszteletben való részesítésére azáltal, hogy a papság által gyakorolt *imitatio imperii* és a korona által gyakorolt *imitatio sacerdotii* közötti állandó csere révén mintegy létrejöttek az állam misztériumai.<sup>44</sup> Ettől kezdődően lehetővé vált, hogy a *pro patria* történetű áldozathozatalt az uralkodó, az ország, a misztikus politikai-jogi-territoriális egység javára gyakorolják: a hazáért való halál nem vált pogány jellegűvé, ugyanazzal az érzelmi és szent tartalommal lehetett gyakorolni, csak egy új cél érdekében. Ez az áttrendeződés annál könnyebben végbement, mivel a felség halhatatlanná vált (a király két teste, a király nem hal meg soha).

Thomas Eichenberger könyve, melyet a 6-12. századi középkori *patria* jelentésének szentelt, e jól felépített és koherens egységből kiindulva von új mérleget, ugyanakkor bizonyos mértékig meg is haladja előzményét. Mindenekelőtt az antik örökségből indul ki, amely a *patriá*ban összemossa a születési helyet, a törvényt és a vallást, egyszóval a morált, amely utóbb, midőn a keresztény gondolkodás újraértelmezi e fogalmat (melynek első összefoglalója Szent Ágoston), valójában elméleti tárházzá vált. Így az égi haza az Ágostoni szintézist követően, a 6. században már ténylegesen az Isten állama és a Paradicsom ígérete is egyszerre: minden hívő kötődési és célpontja. Az Isten országa tehát még azt megelőzően vált *imperiummá*, mielőtt egy új birodalom ténylegesen kiformalódott volna a Szajna, a Meuse és a Rajna között. A tanulmány szerzője ezt követően Nyugat-Európa germánok lakta vidékét vizsgálja a 7-9. század közötti időszakban, amikor a fogalom megszabadul görög-latin gyökerétől: a törzs, a lakóhely szerinti csoportosítás első formái, a születés átértékelése, ami a nevek általánosabb használatában valósul meg, erőteljesebb territoriális és születési jelleggel ruházzák fel a *patria* fogalmát, ennél fogva intenzívebbé teszik érzelmi árnyalatát. A *patria patria-atríá*vá válik, a szülők, valamint a barátok és a szomszédok tágabb értelemben vett lakóhelyévé, miközben az elbeszélő forrásokban feltűnik a belső számkivetés témája, amit az ősi tűzhely elvesztése vagy az attól való eltávolodás idéz elő. Ezt követően Eichenberger azt vizsgálja, hogy a 6-10. század között a *patria* miként olvadt be a *gens-princeps-rex* hármasba, ami a vizigót Spanyolország újítása volt, amely ekkoriban a királlyal kapcsolatos elmélet valóságos tárháza volt. Ez az elmélet isteni küldetéssel, a hazájában lakó emberek védelmével ruházta fel a fejedelmet, megvédelmezését viszont a kötelesség rangjára emelte. Olyan csere ez, mely az otthon és az állam közötti érzelmi megfelelés révén hozzájárult a fogalom emo-

<sup>43</sup> Kantorowicz 1984. Különösen az alábbi tanulmányok: *Christus-fiscus* 59-74., *Mystères de l'Etat* 75-104.

<sup>44</sup> Schramm, P. E.: *Herrschaftszeichen und Staatssymbolik. Beiträge zu ihrer Geschichte vom dritten bis zum sechzehnten Jahrhundert. I-III.* Stuttgart, 1954-1956. Kantorowicz, E.: *Les deux corps du roi.* Paris, 1989. 170-200.

cionális tartalommal való megtöltéséhez. Végeredményben maga a Karoling Birodalom is erre az örökségre épült, mivelhogy minden egykori nyugat-római tartományban olyan *pagiból* összetett hálózatot talált, amely nagyon hamar erős jogi értelemmel ruházta fel a különböző *patriaet*. Lassanként végbemege a *regnummal* egyenlő császári hatalom, valamint a hagyományok és szokások sokféleségének terhére viselő *patriae* közötti különbségtétel. Ugyanakkor azonban a szent monarchia teológiai és isteni dimenziója – amit jól példáz a *Pro salute patriae* formula, amelynek kidolgozása, mint tudjuk, nagymértékben Sevillai Izidornak és Alcuinnak köszönhető – az ország sorsa és fejedelmének kormányzása közötti közvetlen összefüggésre helyezi a hangsúlyt, ami minden középkori fejedelemtükör *toposzává* válik. Részben e kapocsra támaszkodva építi ki hatalmát Nagy Károly, miközben a királyt a keresztény béke és az isteni béke védelmezőjévé teszi, és egy valóságos *pater patriae* helyzetével ruházza fel.

Utóbb még bonyolultabbá válik a Száliak és a Staufenek birodalmában a *patria/regnum* páros fejlődése, amit az is bizonyít, hogy III. Konrád uralkodását (1093-1152) megelőzően a *patria* szó nem bukkann fel a forrásokban, s utóbb is csak nagyon ritkán vonatkozik a birodalom egészére. Igaz viszont, hogy a *Landfrieden*, a területiális béke központi szerepet játszó fogalma a továbbiakban is a germán vidéken minden más nyugati területnél erősebb területiális értelemmel ruházta fel a *patria* fogalmát. Így lehetséges, hogy a szász herceget *dux patriae*-nek nevezik,<sup>45</sup> miképpen a tübingi gróftól illetően is találkozunk a *comes patriae* kitéttel.<sup>46</sup> A királyság és a birodalombeli hercegségek összevetéséből kiindulva a kérdés lényege éppen az, hogy a középkori Németországban a *patria* mennyiben volt képes megváltozni az alkotmányosan egységes birodalom hiányában. Úgy tűnik, hogy a 11. századtól fogva végbement a *patria* és a *libertas* azonosítása a területiális fejedelmek javára, akik nem haboztak felvenni a *pater patriae* címet, olyankor is – sőt azon esetekben egyre inkább –, amikor lehetőségük nyílt arra, hogy szabadságukat a császár ellenében védelmezzék (a szász-országi guelfék bőségesen élnek majd e lehetőséggel a 12-13. században).

Eichenberger gondolatainak hozadéka mindennekelőtt annak kimutatásában áll, hogy a római *patria* és a középkorvégi területiálisabb jellegű, „nemzeti” *patria* közé a 6-12. században beékelődött egy teokratikus *patria*, amely lehetővé tette a keresztények mennyei *patriájá* számára, hogy visszatérjen a Földre, s hogy ezáltal a területi hatásokkal kapcsolatos nehéz politikai működést lásson el. Másrészt Eichenberger kimutatja, hogy a *patria* kifejezés alapvető jelentőséggel bír a politikai gondolkodás elterjesztésében nyugaton. Kezdetben a *patria* jelentése valóban oly tágas és változatos, mint egy ember *Heimatja*: a földrajzról, a vidékről, a lélek közeli nyugóhelyéről, egy gróf vagy sajátos jog által uralt területről szól; egyszerűen az élet terét jelöli, de bármilyen bizonytalan legyen is, mégiscsak egy olyan terminusról van szó, amely leír, megjelöl, meghatároz és elkülönít, egybefoglal és rendszerezzi azt, ami az én *patriámat* és a másik ember *patriáját* alkotja. Térbeli és szellemi rendszerező szó, amely magában foglalja a szülő- és a lakóhelyet. Ebből kifolyólag érzelmekkel telített. A hatóságok – egyház, királyok, császárok és fejedelmek – legfőbb mutatóványa, amelyet sikerrel végrehajtottak, az volt, hogy ennek az érzelmi töltésnek egy részét átültették az állam jellemző tulajdonságai és funkciói közé. Az állam maga is érzelmi vonásokkal telített és emóciók hordozójává válik; a folyamat lezárulását a 12. századra lehet tenni. A fogalom vizsgálata a *patria* felértékelődését, szoros összekapcsolódását mutatja egy meghatározott térrel, illetve egy jogrendszernek és egy felségjognak való alávetettségét. A *rex* számára ily módon kötelesség, hogy oltalmazza a *gens patriáját*: a Karoling királyság, melynek fennhatósága ezen az egyen-

<sup>45</sup> Becher, M.: *Rex, dux und Gens. Untersuchungen zur Entstehung des sächsischen Herzogtums im 9. und 10. Jahrhundert.* Paderborn, 1996. (a továbbiakban: Becher) Schneidmüller, B.: *Landesherrschaft, weltliche Identität und sächsische Geschichte.* In: *Regionale Identität und soziale Gruppen im deutschen Mittelalter.* Szerkesztette: P. Moraw. Berlin, 1992. 65-101.

<sup>46</sup> Werner, M.: *Die Anfänge eines Landesbewußtseins in Thüringen.* In: *Aspekte thüringisch-hessischer Geschichte.* Szerkesztette: M. Gockel. 1992. 81-137.

leten alapult, ezeknek a kifejezéseknek a segítségével írta le önmagát. A *patria* ilyenformán részt vett az uralkodói hatalom legitimálásában, amelyet *azonban* úgy tekintettek, mint az ország és az emberek fölött gyakorolt legfőbb hatalmat, ennél fogva a legitimálás szakrális jellegét öltött, ami a teokratikus királyság eszméje születésének a kiindulópontjává vált. Mégis miért képes vajon a királyi teokrácia megakadályozni Franciaországban, hogy a fejedelmek területi különállása maga alá gyűrje a királyságot, miközben a Birodalomban ennek az ellenkezője történik?

Azt tapasztaljuk, hogy Barbarossa Frigyes uralkodásáig a császári források és a kancellária nyelvzete csak kivételesen alkalmazza a *patria* szót a Birodalom vagy a német területek szinonimájaként. Eichenberger szerint „*nagyon valószínű, hogy az egyértelműen a birodalomra vonatkozó patria fogalom hiánya a német uralkodók alkotmányos és törvényhozói létlenségével függ össze*”.<sup>47</sup> Figyelmet érdemel a *patriának* a *regnum/imperiumra* történő lehetséges vagy behatárolt kiterjesztése, másfelől pedig a királyi beavatkozás erőssége és a királyság politikai szándékainak komolysága között mutatkozó kapcsolat. Ugyanakkor az is biztos, hogy ugyanabban az időszakban – főleg a 12. századról van szó – találunk arra példát, hogy a *patria* kifejezés a nagy etnikai hercegségekre, úgy mint Bajorországra, Szászországra<sup>48</sup> és Svábföldre<sup>49</sup> vonatkozik. E kétértelmű vizsgálat, mely egyfelől a Birodalomra, másfelől a hercegségekre irányul, bizonyítja, hogy az investitúraharc lezajlása és végkimenetele,<sup>50</sup> vagyis egy politikai-vallási válság révén a *patria* a politikai terület értelmét vette magára. Legalábbis egy árnyalattól eltekintve. Csakugyan, az egyetlen eset, amikor a *patria* világosan a *Reichre* vonatkozik, a történeti iratokban tűnik fel. Az *Anonyme Kaiserchronik* ad arról hírt arról, hogy a birodalom előkelői „*juxta morem patriae*” tettek hűbéri fogadalmat V. Henriknek koronázását követően, 1106-ban.<sup>51</sup> A *patriának* a *Reichre* kiterjesztett másik alkalmazásáról a császár által kihirdetett és garantált területális békék kapcsán hallunk (mint amilyen az 1084. évi). Jól láthatjuk tehát, hogy mennyire élettélivé válik a birodalombeli *patria*, ha a királyi funkcióról (hűbéreskü) vagy küldetésről (béke) van szó, vagyis amikor az uralkodói hatalom rendszere a tét. De abban a pillanatban, amikor napirendre kerül a király-császár érdekében az elméleti *patriának* a földrajzi vagy intézményes *Reichspatriához* való kötése, a törekvés kudarcot vall. Különösen Barbarossa Frigyes, VI. Henrik és II. Frigyes, tehát az utolsó Staufen császárok uralkodása alatt. Miért? Mert ezek az uralkodók fizetik meg az investitúraharc árát, amely a német történetészeknél olyan vagy még fontosabb cenzúrárt jelent, mint a hagyományosan 1250-1273 közé datált interregnum. Az investitúraharc során a német királyság több szakaszban szembesült az egyházi reformmal, amely egyebek mellett nem kevesebbet követelt, mint az egyház és az állam szétválasztását, és így kicérte az *ecclesia* és a *patria* megkülönböztetését. A királyság, ezzel szemben, a királyi teokrácia érvrendszerével indult a küzdelemben, egy egyetemes, részben pedig nosztalgikus tartalmú ideológiai felszereléssel, amely határozottan a *Translatio imperii* fogalma körül kristályosodott ki, melyről tudjuk, hogy végzetül a pápaság sajátította ki.

Kétségtelen, hogy a küzdelemben bocsátkozás e formája nem segítette a király politikai gondolatrendszerét abban, hogy meggyökereztesse és beágyazza ezt az eszmét egy politikai szempontból kialakított, földrajzi értelemben nem korlátozott térbe. Ennek folytán a jogi gondolkodás kifejlődése és a jogrendszer megalkotása lényegében kívül rekedt a király hatáskörén, hogy azután a fejedelmek kezébe kerüljön, akik egy meghatározott területhez erősen kötődő jelleggel valósítják majd meg. Természetesen ez a helyzet a 13. század két nagy tör-

<sup>47</sup> Eichenberger 140.

<sup>48</sup> Becher

<sup>49</sup> Graf, Kl.: Souabe. Identité régionale à la fin du Moyen Age et à l'époque moderne. In: Moecklin-Babel. 293-303.

<sup>50</sup> Hartmann, W.: Der Investiturstreit. München, 1996<sup>2</sup>.

<sup>51</sup> Eichenberger 142., forrásokkal és hivatkozásokkal.

vényalkotása,<sup>52</sup> az Eike von Repgow által 1220 és 1227 között szerkesztett *Sachsenspiegel* vagy Szász tükrök és a fél évszázaddal később összeállított *Schwabenspiegel* esetében is, amelyek eljutnak a királyi állam által soha el nem ért eredményre, vagyis *lex* és *patria*, politikai tér és szülőhely, a területhez kötődő politikai tudat és a törvények területi kifejezésének szintézisére. Ezáltal a területiális jog jelentős előnyre tett szert a királyi joggal szemben (miközben saját maga lemaradt a kánonjog mögött, amelynek a pápaság javára történő kimunkálását az egyházi reform és az investitúraharc felgyorsította.) Egy ilyen jellegű fejlődés alkalmas volt arra, hogy átformálja a vazallitás és ebből következően a hűség jellegét és felfogását, amit a területiális fejedelmek igyekeztek a maguk hasznára fordítani. A politikai eszmék terén érdekes megfigyelésre ad lehetőséget, hogy – főleg II. Frigyes uralkodása alatt<sup>53</sup> – a fejedelmek egy részének gondolatvilágában a császár többé már nem a *patria* megváltója és védelmezője, sőt annak is fennáll a veszélye, hogy a *patria* és a *patriae* sírásójává váljék, aki bukása esetén magával rántaná a fejedelmek és a birodalom egészét, melyről az utóbbiak azt állították, hogy ők kezkeskednek biztonságáért. Nem kevés szerepe volt ebben az értelemben a *patria* szó fejedelmek általi használatának a választófejedelmek szűkkörű, hét tagot számláló testületének a létrehozásában. Úgy tekinthetjük, hogy a 13. század közepétől szilárdult meg, vagyis joggal vélhetjük, hogy közvetlenül a II. Frigyes érdekében és általa a szakrális jellegre alapozott császári királyság utolsó próbálkozását, sőt bukását követően. Az interregnumnak nevezett időszak – melyet egyébként a Staufének 1245. évi trónfosztásával elkezdődő, választásokon és ellenválasztásokon alapuló öröklési rendszer fémjelzett – rendkívül kedvezett Németországban a *patria* területi jellegűvé tétele és fejedelmi keretek közé szorítása felgyorsításának; azt tapasztaljuk, hogy a fogalom egyre inkább összekapcsolódott a *libertas* kifejezéssel, kicsit ahhoz hasonlóan, ahogy ezt már a szászországi welf herceg, Oroszlán Henrik is tette, akinél a Barbarossa Friggyessel folytatott 1180. évi vesztes harca során mégiscsak sikerült megvalósítania a császártól távol eső és tőle megkülönböztethető welf legitimációt, amely a függetlenség értelmében felfogott *libertas* és *patria* közötti kapcsolaton nyugvó *memóriára* és *famára* alapozódott. E vállalkozás vallási és a szentséggel kapcsolatos oldala a küzdelem valódi *memóriájának* az alkalmazásában öltött testet, míg az erőpróba Oroszlán Henrik 1180. évi letételébe torkolló politikai vetületének részeként a szász herceg a szász, sőt a germán szabadságra hivatkozott a déli és itáliai Barbarossával szemben.<sup>54</sup> Bernd Schneidmüllernek ugyanebben a könyvben megjelent munkái<sup>55</sup> azt is megmutatták, hogy Oroszlán Henriknek a „fővárosa”, Brunswick érdekében kifejtett építészeti erőfeszítései, valamint az újraserkesztésre és a genealógiai válogatásra irányuló erőfeszítések bátorítása mennyit segítettek a welf *memóriának* egy olyan identitástudat kialakításában, amely a terület alakjában testesül meg, lehetőséget nyújtva ezáltal a regionális krónikáinak, hogy valódi területiális történetírássá váljék, amely a kontinuitás középpontjába emeli

<sup>52</sup> A két szokásjoggyűjtemény bibliográfiájára vonatkozóan lásd a *Schwabenspiegel* és *Sachsenspiegel* címszavakat a *Lexikon des Mittelalters* VIII. Col. 1603-1606 és col. 1240-1242 alatt.

<sup>53</sup> Abulafia, D.: Friedrich II. Berlin, 1992.; Stürner, W.: Friedrich II. Darmstadt, 1992.

<sup>54</sup> Oexle, O.-G.: Lignage et parenté, politique et religion dans la noblesse du XII<sup>e</sup> siècle: l'Evangélaire d'Henri le Lion. *Cahiers de civilisation médiévale*, 36. 1993. 339-354.; Die Memoria Heinrich des Löwen. In: *Memoria in der Gesellschaft des Mittelalters*. Szerkesztette: D. Geuenich – O.-G. Oexle. Göttingen, 1994. 128-177.; Welfische Memoria. Zugleich ein Beitrag über adlige Hauslieferung und die Kriterien ihrer Erforschung. In: *Die Welfen und ihr Braunschweiger Hof im hohen Mittelalter*. Szerkesztette: B. Schneidmüller. Wiesbaden, 1995. 61-94. (a továbbiakban: Schneidmüller 1995.); Fama und Memoria. Legitimationen fürstlicher Herrschaft im 12. Jahrhundert. In: *Heinrich der Löwe und seine Zeit. Herrschaft und Repräsentation der Welfen 1125-1235* (az 1995. évi brunswicki kiállítás katalógusa). Szerkesztette: J. Luckhardt–Fr. Nichoff. München, 1995. II. 62-69. (a továbbiakban: Luckhardt–Nichoff)

<sup>55</sup> Schneidmüller 1995. és *Große Herzöge, oft Kaiser wiederstehend? Die Welfen im hochmittelalterlichen Europa*. In: Luckhardt–Nichoff II. 49-61.

a *ducatus Saxoniae*. Szembecőtő például a *Braunschweigische Chronik* vagy a *Cronica principum Brunsvicensium* olvasása során, hogy a történelem megfogalmazása mennyire elősegíti a dinasztia legitimálását, létrehozva a szintézist a cím, az ország és a család között. Egyébként e bizonyos mértékig „dinasztikus jellegétől megfosztott” szintézis képes lesz túlélni a welf összeomlást és újrácled például a szász városok<sup>56</sup> polgári történetírásában,<sup>57</sup> mint Brunswickban, ahol odáig jutnak a dolgok, hogy a középkor végén a városi tanács termében elhelyezésre kerül egy ikonográfiai sorozat, amely a szász dinasztia Szászország történeti folytonossága letéteményesének a rangjára emeli. E művekben azt tapasztalhatjuk, hogy a művelt papság szilárdan részt vett ebben a történetírói igyekezetben: a klérus tehát a tér szent tartalommal való megtöltésének megszokott elemeit a dinasztia szolgálatába állította, a területi kifejeződést nyert *patria* érdekében.

Egyébiránt nem ezek az egyedüli jelei annak, hogy a német fejedelmi területeken a 12. és a 13. század között *patriae propriae* születtek. Jean-Marie Mocglin Bajorországról szóló tanulmánya jól bemutatta azt a lassú folyamatot, amely arra készítette a Wittelsbachokat, hogy saját javukra felújítsák a regionális azonosságtudatot, összhangba hozván országot, dinasztia, történetírást és *Stammesbewußtsein*.<sup>58</sup> Másik példával Thüringia szolgál.<sup>59</sup> Kis hercegségről van szó, amely nem tartozik az „etnikainak” mondott hercegségek – Bajorország, Svábföld,<sup>60</sup> Szászország vagy Frankföld – klasszikus, ugyanakkor kényes és ismeretelméleti szempontból veszélyes sorába. Thüringia meglehetősen rövid virágzást élt át a Ludowingerek dinasztiaja alatt 1131-1247 között. Ezt követően Thüringiát egyrészt a Wettinek uralta Meissen őrgrófság, másrészt a birodalmi hercegek rendjébe (*Reichsfürstenstand*)<sup>61</sup> törekvő grófok által vezetett Hessen olvasztotta magába. Ráadásul Erfurttól kezdődően a mainzi érsek-választófejedelmének befolyása igen erős volt. Márpedig a szétdarabolódás ellenére is az iratok bizonyítják a teljes egységként felfogott thüringiai terület meglepő folytonosságát. Ebben pedig már ráismerünk a középkori Németországban *patria* egyik alapvető alkotóelemére: a politikai szétagoltság és a regionális tér elméletének és felfogásának egyöntetűsége közötti ellentétre. A második alapvető alkotóelemet az a módszer jelenti, amellyel a regionális krónikáírás a tudat közvetítőjévé és visszhangjává válik, hiszen a *patria* mindig is kedvelt irodalmi téma volt, miképp a *Deutschland* fogalma is korábban és sokkalta gyakrabban tűnik fel a költők, majd pedig a humanisták tollán, mint a fejedelmeknél vagy kancelláriájukban. Figyelemre méltó tény az is, hogy a sajátos regionális megjelölések – *regio*, *natio*, *pagus* vagy *populus* – ugyanakkor jelentek meg a forrásokban, amikor Thüringia határainak világos földrajzi megjelölése is kifejezést nyert. Ezzel ellentétben nem találkozunk ugyanerre az időszakra vonatkozóan a német birodalom vagy királyság határainak hasonlóan világos definíciójával. Ráadásul a földrajzi körülhatárolás egyetlen központ, az Erfurti-medence körüli elhelyezkedéssel párosult, amelyben akkor még nehezen lehetett volna felismerni a birodalmat. A „*Stammesbewußtsein*” – amely valójában nem a *Stamm* eredeti etnikai egységén alapszik, mint ahogy azt sokáig gondolták – Thüringiában politikai, történeti és szimbolikus

<sup>56</sup> Hucker, B. U.: Ein Städtebund und sein Land: Sachsen-Saxonia-Sassen. In: Hanse-Städte-Bünde. Die sächsischen Städte zwischen Elbe und Weser um 1500. Szerkesztette: M. Puhle. Magdeburg, 1996. 45-61. (a továbbiakban: Puhle)

<sup>57</sup> Johanek, P.: Geschichtsbild und Geschichtsschreibung in den sächsischen Städten im 15. und 16. Jahrhundert. Puhle 557-74.

<sup>58</sup> Mocglin

<sup>59</sup> Werner, M.: Die Anfänge eines Landesbewußtseins in Thüringen. In: Aspekte thüringisch-hessischer Geschichte. Szerkesztette: M. Gockel. 1992. 81-137.

<sup>60</sup> Graf, Kl: Das Land Schwaben im späten Mittelalter. In: Regionale Identität und soziale Gruppen im deutschen Mittelalter. Szerkesztette: P. Moraw. Berlin, 1992. 127-64. (a továbbiakban: Graf)

<sup>61</sup> Moraw, P.: Die Territoriale Zersplitterung im späten Mittelalter. In: Die Geschichte Hessens. Szerkesztette: U. Schultz. Stuttgart, 1983. 60-72.; Hessen und Thüringen. Von den Anfängen bis zur Reformation (az 1992-ben Marburgban rendezett kiállítás katalógusa) Marburg, 1992.

és semmi csetre sem természeti elemekből épült fel. Az alkotóelemek között fontos szerepet játszott a jog, miután a források 802-803-tól kezdődően bizonyítják a *Lex Thuringorum* létezését, még ha a thüringiai törvények önállóságára utaló valódi nyomok nem is bukkannak fel a 12. század előtti időszakban. Még nagyobb jelentőségű a Thüringia-tudat kialakulása szempontjából annak a történetírói hagyománynak a kidolgozása, melynek öt évszázadra visszanyúló folyamatosságát újabban Jean-Marie Mocglin mutatta ki,<sup>62</sup> s amelynek a nyomai egyébként a *Sachsenspiegel*-ben is megtalálhatók. Megjegyzendő, hogy a központnak tekintett város, Erfurt meghatározó szerepet játszik a történetírásban *scriptoriájának* iratain keresztül, másrészt pedig, jóllehet a Ludowinger tartománygrófok környezetében a 12-13. században kifejlődött a fejedelmi történetírás, ez is csak az alkotóelemek egyike. A dinasztikus *memoria* ugyanis nem használta ki, nem egyesítette a *Land* teljes emlékezetét és azonosságtudatát – azon földét, amelynek, úgy tűnik, jellegzetességei és történelme is sajátos volt. Úgy tűnik, hogy az országhoz való kötődés folyamatában és ennek kifejezésében különböző társadalmi és politikai csoportok játszottak közre: nemcsak a thüringiai előkelők, hanem a művelt papok, a városi krónikások,<sup>63</sup> a ministerialisok is, egy szóval éppen azok, akiket Peter Moraw *Trägergruppen*-nek nevez. Lehetetlen nem észrevenni, hogy ezzel szemben és a római trón választó jellegének az ellensúlyozására törekvő dinasztikus öröklés ellenére a császárság mint területi kifejeződés sohasem – illetve a legjobb esetben is csak a középkor legvége előtt – jelentett a németek számára ilyen integrációs erő.<sup>64</sup> Érdekes Svábföld példája, mert olyan utat képvisel, amely egyszerre hasonló és eltérő a thüringiai fejlődéstől. Ez utóbbi nem tartozott az eredeti hercegségek közé, és más szomszédos területiális képződményekhez képest (Szászország és Hessen, mely végül is a 13. század végére a császárt választó udvarban – Kur – részt vevő birodalmi hercegek rendjébe került) gyakorta periférikus helyzetet foglalt el. Svábföld ezzel szemben abban a kiváltságos helyzetben volt, hogy ősi jellegűnek számított és frank *regnumot* alkotott. Márpedig a dél-nyugat német hercegség, amelyik a 13. században, az utolsó Staufenek alatt elveszítette anyagi javait, a középkor végén továbbra is erős azonosságtudatot hordozott, amely nagyrészt az írásban, érzésekben és álmokban létező területen valósult meg. A 14-15. században létezik egy nagyon szép *patria Suevia*, amely azonban többé már nem a területiális politikai egység keretei között, hanem a képzeletben, az emlékezetben ölt testet. A *patria* tehát egy lépésről lépésre haladó alkotásnak vagy folytonosság-nak a terméke, különbséget kell azonban tenni az azonosságtudattal kapcsolatos modellek között az azokat magukénak valló társadalmi csoportok szerint. Megfigyelhető, hogy a sváb haza megnevezése esetén a szavak egymásra épülnek vagy egymást helyettesítik a szövegösszefüggéstől és a szóban forgó tértől függően. Így például 1493-ban azok a városok, ame-

<sup>62</sup> Mocglin, J.-M.: Sentiments d'identité régionale et historiographie en Thuringe à la fin du Moyen Age. In: Mocglin-Babel 325-64.

<sup>63</sup> A Thüringian kívüli egyéb példákra lásd Schmidt, H.: Die deutschen Städtechroniken als Spiegel des bürgerlichen Selbstbewußtseins im Spätmittelalter. Göttingen, 1958. Újabban: Hiestand, R.: Civis Romanus sum. Zum Selbstverständnis bürgerlichen Führungsschichten in den spätmittelalterlichen Städten. In: Herkunft und Ursprung. Historische und mythische Formen der Legitimation. Szerkesztette: P. Wunderli. Sigmaringen, 1994. 91-111.; Sprandel, R.: Christen als Zeitzeugen. Köln – Wien, 1994., valamint Geschichtsschreiber in Deutschland 1347-1517. In: Mentalitäten im Mittelalter. Methodische und inhaltliche Probleme. Szerkesztette: Fr. Graus. Sigmaringen, 1987. 289-311. Frankfurt és Erfurt példája között van bizonyos hasonlóság, anélkül azonban, hogy az előbbi esetben egy történelmi „ország” világos tudatára lehetne támaszkodni: Monnet, P.: Particularismes urbains et patriotisme local dans une ville allemande de la fin du Moyen Age: Francfort et ses chroniques. In: Mocglin – Babel 389-400., valamint Les Rorbach de Francfort. Pouvoirs, affaires et parenté à l'aube de la Renaissance. Genève, 1997. (Travaux d'Humanisme et de Renaissance, 317). Lásd még: Menke, J. B. klasszikus munkáját: Geschichte und Politik in deutschen Städten des Spätmittelalters. Jahrbuch des kölnischen Geschichtsvereins, 1958. 33. 1-84 és 1960. 34. 85-194.

<sup>64</sup> Graus, Fr.: Nationale Deutungsmuster der Vergangenheit in spätmittelalterlichen Chroniken. In: Nationalismus in vorindustrieller Zeit. Szerkesztette: O. Dann. München, 1986. 35-53.

lyek beletartoznak vagy beletartoztak a sváb városok ligájába, „*gemeine schwäbische Nation*”-ról beszélnek. A *Nation* kifejezést ebben az esetben világosan a regionális városi térre alkalmazzák, de magában foglalja a *Deutsche Nation*ra való utalást is, hiszen ugyancsak a városok egyúttal birodalmi városok is és sajátos politikai és szimbolikus kapcsolatot tartanak fenn királyi hűbérurukkal. Másrészt azt tapasztaljuk, hogy a 15. század végén a Konstanz vidéki nemesek *Schwäbische Nation*ról beszélnek, ez alkalommal azonban már nem a terminus városi értelmében, hanem a helvét szövetségek gyakorlatával szembeállítva azt; a *Nation* kifejezés itt sokkal inkább a határ képzetéből építkezik.<sup>65</sup> Megkockáztathatjuk azt a véleményt, hogy a Sváb Nagyhercegség 1266 utáni helyreállításának az elmaradása által keltett politikai űr – amely kiváltotta a szomszédok, különösen a bajorok bírvágyát – táplálta a regionális sváb azonosságtudatot, mely nagyrészt a *Schwabenspiegel*ből eredő „szász szabadságjogokon” alapult. Az utóbbit időrendben néhány évvel a hercegség megszűnése után szerkesztették (kicsit úgy, miként a *Sachsenspiegel* is akkor élte virágkorát, amikor a Szász hercegség már nem volt többé). Midőn III. Frigyes 1487-ben sváb liga létrehozását sürgeti, hogy megelőzze a bajorországi Wittelsbachok gyenge próbálkozásait e vidéken, akkor nem áll ugyan szándékában a hercegség újra felállítását, a szövetség szövege azonban úgy szól, hogy Svábsország jelenti a ligára lépett urak és városok „igazi hazáját” (*recht vatterland*). Ez jelzi, hogy fel lehetett kelteni az önállóvá vált területi azonosságtudatot anélkül, hogy szükség lett volna dinasztikus hercegség felállítására. Azt is láthatjuk, hogy a „*Land Schwaben*”, azaz a regionális terület milyen mértékben szolgált a birodalom új politikai csoportosulásai, vagyis annak a reformnak a melegágyául, amely a 16. század első negyedében egy új államforma kialakulásához vezet, mégpedig oly sikeresen, hogy joggal elmondható, miszerint az önállósult térre alapozott regionális azonosságtudat jelentette a császári állam reformjának egyik oszlopát,<sup>66</sup> s nem pusztán a dinasztia által megtestesített fejedelemség.<sup>67</sup> Ezekre az alapokra építettek egyébként a sváb humanisták is: támaszkodtak a területi azonosságtudatra, s nem létrehozták azt. A heidelbergi egyetemen, ahonnan többjük elindult, már 1423 óta létezett *bursa suevorum*. Nem érdektelen megjegyezni, hogy egyes szövegek attól kezdve tesznek említést városi *patriáról*, hogy a 12. század második felében a birodalom több pontján kifejlődik a területileg körülhatárolt és a dinasztia vagy annak emléke által megjelenített *patria* vonatkozásában kifejezett együvé tartozás érzése. Vagyis ez az érzés egyfelől a területet és dinasztiát egyesítő *patriát* fokozatosan kisajátító fejedelmekkel szemben, másrészt a Stauffeknek által újraélesztett szent *patriával* szemben alakul ki. Többek között két szöveg is beszámol Barbarossa itáliai hadjáratairól: egyrészt Rahewin *gestája*, valamint a névtelen *Carmen de gestis Friderici imperatoris in Lombardia*.<sup>68</sup> Márpedig annak elbeszélése során, midőn a császár megostromolt és megtámadott egy várost, a *patria* szót két alkalommal is a szent város jelölésére alkalmazták, amelyért illett halálos áldozatot hozni az istentelen ellenfelekkel szemben, akik a *honor patriae* ellen támadtak. Az érvelés azután irodalmi *toposszá* vált, amely hamarosan elterjedt az itáliai városokban, különösképpen északon. A jelenség a német városok vonatkozásában később és eltérő formában bukkant fel, de azért oly módon, hogy itt is vállalni lehessen „a saját városért való halált”.<sup>69</sup>

<sup>65</sup> Graf

<sup>66</sup> Angermeier, H.: Die Reichsreform 1410-1555. München, 1984., valamint Krieger.

<sup>67</sup> Moeglin, J.-M.: Les dynasties princières allemandes et la notion de Maison à la fin du Moyen Age. In: Les princes et le pouvoir au Moyen Age (XXIII<sup>e</sup> Congrès de la SHMES). Paris, 1993. 137-154.

<sup>68</sup> Eichenberger 183-92., további hivatkozásokkal és forrásokkal.

<sup>69</sup> Orth, E.: Die Fehden der Reichsstadt Frankfurt am Main im späten Mittelalter. Fehderecht und Fehdepraxis im 14. und 15. Jahrhundert. Wiesbaden, 1973.; Koller, H.: Die mittelalterliche Stadtmauer als Grundlage städtischen Selbstbewusstseins. In: Stadt und Krieg. Szerkesztette: B. Kirchgässner-G. Scholz. Sigmaringen, 1989. 9-26.; Sieber-Lehmann, Cl.: Spätmittelalterlicher Nationalismus. Die Burgunderkriege am Oberrhein und in der Eidgenossenschaft. Göttingen, 1995.; Heiduk, Chr.-Höfert, A.-Ulrichs, C.: Krieg und Verbrechen nach spätmittelalterlichen Chroniken. Köln-Weimar-



Mindenesetre úgy tűnik, hogy a birodalomban a *patria* jellemzőinek a nagyobb egységről a kisebb egységre történő fokozatos áttevődése jelentette az általános irányt. Fő vonásaiban tekintve a dolgot, s Thomas Eichenberger, valamint Bernd Schneidmüller vagy Joachim Ehlers fentebb idézett tanulmányaira támaszkodva, Franciaországban e folyamatnak csaknem a teljes ellentéte ment végbe.

Hogyan játszódtott le Franciaországban a kisebb entitások lojalizmusának egy nagyobb egységre történő átruházása a *Nomen Patriae* megmaradása mellett? Ez képezi Bernd Schneidmüller könyvének sajátos tárgyát. Szerinte a szemantikai változások a mentalitás fejlődésének a jelai, olyannyira, hogy a kronológia, amelyet a 10-13. század vonatkozásában elfogad, nem is az uralkodás, hanem a szavak és az elnevezések időrendjén alapszik, s ezt teljes értékű politikai naptárnak tekinti.<sup>70</sup> Hiszen mégiscsak meglepő, ha azt tapasztaljuk, hogy az Ile de France-ra korlátozódó kis országból (*patria*) kifejlődik a teljes frank királyság dimenzióival rendelkező királyi politika anélkül, hogy közben a név megváltozna, és anélkül, hogy a kortársak nagy többségében ennek alapján azonnal valamiféle emlékkép idéződne fel (ez csak később következik be), legfőképpen pedig anélkül, hogy az egyre kevésbé „frank” alattvalók feletti uralom bármiféle változást is eredményezhessen a dolgok folyásában. A *nomen* kisugárzása a frank és Karoling hagyományok olyan mértékű folyamatos visszahódításának köszönhetően játszódtott le, amit sehol máshol nem tapasztalunk; hiszen amíg itt a területi központ ugyanaz maradt, addig például a német monarchia magja nagyon gyorsan elvesztette frank jellegét. Olyannyira, hogy a 11. századtól kezdve már nagyon előrehaladottnak tekinthető az a folyamat, melynek keretében egyfelől a *Francia* jelentése nyugaton kitágul, miközben ugyanez a kifejezés keleten sokkal szűkebb jelentést vesz fel, s már csak Frankóniára (*Franken*) vonatkozik. Vonzereje akkora volt, hogy a *patria Francorum*, amelynek megnevezése hamarosan *Franciára* változott, hasonló értelmű, de idegen eredetű kifejezésekből is építkezett, mint amilyen például a *Gallia*.<sup>71</sup> Viszonyképpen ezek a terminusok szinte a *Franciáéhoz* és a *rex Francoruméhoz* hasonló integráló erővé váltak, akár olyan módon is, hogy minél teljesebb mértékben vált a frank jellegű Capeting dinasztia érdekében folytatott politikai akciók terepévé a *Francia* néven ismert terület, a távoli területek, paradox módon, annál inkább erősítették ezt az egységet. Erre utalnak a Birodalommal és a pápasággal fenntartott kapcsolatok, vagy pedig a keresztes hadjáratokból eredő történetírói hagyományok, melyek azzal lepnek meg bennünket, hogy *franknak* nevezik a Toulouse-i grófság embereit vagy a szicíliai normand fejedelmeket, akiket egyébként ugyanaz a katonai etika fűz össze, amelynek a *patria* válik egyik alkotóelemévé. A 9-13. század között nem az elnevezések változnak, hanem fogalomkörük, amely valójában a történetírás (melyről úgy tűnik, hogy feladata nem az uralkodás erős vagy gyenge volta szerint alakult) által sugallt képzetekhez kötődött. Ilyenformán a folyamat végén a római jogból származó, a felségjoggal kapcsolatos teóriák befogadása Franciaországban pontosan akkor játszódik le, amikor már a *Francia* által lefoglalt összes jelző a monarchikus eszme szolgálatában állt. E monarchikus eszme minden nehézség nélkül mint megannyi erősítést fogadhatta be az *utilitas publicat*, a *necessitast*, a *defensio*t, anélkül azonban, hogy szükségét érezte volna annak, hogy fogalmi és elméleti harcot kezdjen a hűbériség ellen. Mindez olyan szerencsésen ment végbe, hogy a királyság és a *rex* nem került szembe a nagy hűbéresekkal és fejedelemségekkel, mivel a szavak

Wien, 1997. Lásd különösképpen a Der Krieg in der Individualperspektive von reichsstädtischem Patriziat und Adel im Spätmittelalter, 111-184.; Ulrichs-Graf, Kl.: Schlachtengedenken in der Stadt. In: uo. 83-104.; Schwind, Fr.: 1389. Die Niederlage von Kronberg/Eschborn. Städtische Selbstbehauptung im dynastischen Umfeld. Frankfurts Archiv für Geschichte und Kunst, 63. 1997. 15-42.

<sup>70</sup> Schneidmüller 1987. A francia tanulmányok hivatkozása megtalálható Dominique Iogna-Prat tanulmányában.

<sup>71</sup> Lügge, M.: Francia und Gallia im Mittelalter. Untersuchungen über den Zusammenhang zwischen geographisch-historischer Terminologie und politischem Denken vom 6.-15. Jahrhundert. Bonn, 1960.

és az eszmék háborúját már annak kezdete előtt megnyerte. Egyébiránt a *patria* által e folyamatban játszott mintaszerep lehetővé tette a fogalom számára, hogy megőrizzen egy belső dimenziót, vagyis, hogy a *Francia*-tudat ne az *Aleman*i vagy a *German*i elvetésében bontakozzon ki. E historiográfiai, terminológiai és problémaorientált szemle végeztével óvatlanság lenne azonban azt gondolni, hogy minden kérdésre választ kaptunk.

Mindenekelőtt azt kell megjegyezni, hogy az újra elővett kantorowicz *patria* alapján elsősorban a Francia Királyságra irányított historiográfiai figyelem valójában nagymértékben rá van utalva bizonyos számú előfeltevésre. Biztos például, hogy a Capeting királyság bizonyos mértékig sikeres „kantorowicz értelemben vett építmény” volt, eltérően a megkésett arculatú birodalomtól? Másrészt Bernd Schneidmüller és Thomas Eichenberger elemzései részben azon a gondolaton alapszanak, miszerint a Capetingeknek sikerült a politikai szereppel felruházott és újból érzelmi jellegűvé tett *patriának* köszönhetően a kis egységek lojalitását a legnagyobb egységre átruházniuk, amely a szentség segítségével egy kicsit meggyorsította ezt a lényeges és közös alapokon nyugvó átmenetet. Lehetséges, hogy az a szerep, amit az invazitúraharc a német történetírásban betöltött – jóllehet a fogalmi gyarapodás valódi forrásának tekinthető – ebben az esetben némileg a torzító prizma szerepe volt.

Továbbá nem került kihasználásra a szókészlet elemzésének minden lehetősége. Legelőször is felvetődik a *patria* népnyelvi fordításának a kérdése. Mikor bukkan fel a *Vaterland*? Másrészt hátra van még a *patria* és a „természetes” kifejezések jelentéstágulása közötti kapcsolat természetének és kronológiájának a megvilágítása, mint a „természetes úr” esetében. Az első kérdésre keresvén a választ, annyit legalábbis el lehet mondani, hogy a *Vaterland*nak fordított, tágabb értelemben Németországra vagy a birodalomra értett *patria* terminus nagyon kései, csak a 15. században bukkan fel az első humanisták tollán. Franciaországtól eltérően, ahol a *patria* az írott dokumentumok és a kancellária szavává vált, amely a királyság egészére vonatkozott, Németországban ugyanez a kifejezés ebben a szerepkörben megmaradt irodalmi fogalomnak. Úgy tűnik, hogy a középkor végéig még a fejedelemségekben is kevésbé fontos a *patria* szerepe, mint a *terrác*, ha a hercegség megnevezéséről van szó. De hát milyen mentalitás, milyen politikai kultúra fedezhető fel az efféle szóhasználat mögött?

Harmadszor: elfogadhatjuk azt a feltevést, miszerint a középkor időszakát a *patria* terminus folyamatos, széleskörű használata jellemzi; úgy tűnik, hogy e használat közös nevezője egy olyan térbeli kategória, amely kész mindenfajta értékmeghatározó elem befogadására, egy, a vallási és a szakrális szférából merítő, térbeli azonosságtudat-jelző. A legfontosabb tehát annak eldöntése, hogy a rendelkezésre álló jelentések közül melyik kerül majd ki-váltáságos helyzetbe a politikai szándék eredményeképpen. A Francia Királyságra vonatkozó jelentés például *rex-gens-patria* hármasság keretében mozgósítja a *patriát* annak érdekében, hogy összekösse egymással a népet, a dinasztíát és a területet az egész királyság viszonylatában, amely már eljutott odáig, hogy elfogadja az érdekében (és többé már nem a hűbér-úrért) vállalt halált. Minden hármasság rendelkezik azonban az elképzelhető kapcsolatok gazdag kombinációs lehetőségével. Ebben az esetben a többértelműség fokozatos szűkülésének lennének tanúi, ami a *patria* és a *gens* olyan értelmű közeledéséhez vezet, mely szerint a *rex* uralkodik a föld és az emberek fölött, és az azonosságtudat kikristályosodási pontjává válik. Ebben a sémában azonban, amely Eichenberger tetszését éppúgy elnyerte, mint Schneidmüllerét, nem látható világosan, hogy honnan származik a *patriában* foglalt területi elem, amelyet nem lehet visszavezetni sem egyedül az ókori jelentésre, sem a „barbár”-nak mondott bővülésekre.

Létezik tehát Németország vonatkozásában egy bizonyos fajta talány, az általános előfeltételeké, amelyek ugyanazok, mint Franciaország esetében, de mégsem vezettek el a nemzeti tudat hasonló felfogásához. Nem lehet eltekinteni ugyanis attól a tényről, hogy a 10-15. század között számolni kell a Birodalom egyfajta folytonosságával, amelyet időnként birodalmi szükségyszerűségként éltek át: létezik a Birodalom, ugyanakkor elsősorban a dinasztí-

kus alapelv játssza a főszerepet. A királyi és a császári hatalom megegyezés tárgya, és a császár nélkül nem lennének sem birodalmi városok, sem választófejedelmek. Nem hiányzott a történetírásnak az a fajtája sem, amely a király dicsőítését szolgálta... Észrevehető ugyanakkor ezeken a területeken egyfajta német befejezetlenség, a *patria* földre történő visszahozatalának a képtelensége egy olyan birodalomban, amelyet három korona alkot, vagyis amelyben a császári állam túlnő az egyetlen Német Királyságon (amelyet nem lehet a német „nemzet” területével azonosítani), egy olyan birodalomban, amelyet 911 és 1493 között 14 különböző családból származó 34 király kormányzott, és amely inkább a keleti határok mentén tanúsított rendkívüli mozgékonyt, végül pedig egy olyan birodalomban, amelyben nincs *Ecclesia Germanica*, ahogy létezett *Ecclesia Gallicana*. E befejezetlenség okait talán nem az intézményekben kellene keresni, hanem inkább a politikai társadalomban, miként ezt a jelenkori német történetírás is teszi,<sup>72</sup> a hivatalnokok és a döntéshozók személyében, akiknek érdekében állott annak a dualizmusnak az elmélyítése, amely csírájában már 1356-ban megvolt, intézményesítve azonban csak 1495-ben lett, bevégezve ily módon a Birodalom és a császár szétválasztását (semmiképpen sem tehát a *rex-gens-patria* francia módra történő egybefoglalásának a jegyében). Ugyanakkor figyelembe véve a német fejedelemségek 14. századi politikai fejlődését és helyzetét, az 1356-i határozat hozzájárult a stabilitáshoz és megnyilvánulási lehetőséget teremtett a nemzeti tudat kibontakozása számára, ami a 16. század elejére a német alkotmányos sajátosság követeléséhez vezetett. Emlékeztünkbe kell azonban idézni, hogy az 1356-os Aranybullát az 1338. évi rhensi nyilatkozat készítette elő, amely világosan kimondta, hogy egyedül csak a választófejedelmek által megválasztott király rendelkezett pápai becegyezés nélkül a császári jogokkal. A nyilatkozat, amely részben Bebenburgi Lupoldnak, a trieri érsek tanácsosának és IV. Károly rokonának rövid összefoglalásán alapszik (amelyben javasolta az *Imperium* és a nemzeti *Reich* szétválasztását), végső soron az évszázadok óta tartó investitúraharc utolsó elemét jelentette, végleg elkülönítve egymástól világi és egyházi szférát, s lehetővé téve végre a közvetlen kapcsolatot a német király és a császár között, egyszersmind a császári eszme etnikai jellegének megrögzülését.

A következtetések kétféle csoportjára lehet szert tenni az egyfelől a Francia Királyságra, másrészt a Birodalomra irányuló, a *patria* fogalmát kettős szempontból vizsgáló újabb német történetírás által elvégzett politika- és ideológiatörténeti kutatások alapján.

A „nemzeti érzésnek” a francia példát középpontba állító tanulmányozása egy integrációs modellt (vagyis egyfajta transzcendenciát) tárt fel, miközben Németország megmaradt mel-lérendeltségi modellnek (vagyis a folytonosság egy formájának), mely a *patria* és a *natio* szétválasztásból származott. Franciaországban a szó többértelműsége áldozatul esett a monarchikus szándéknak, amelynek sikerült azonosítani és összeegyeztetni területet, királyságot, királyi hatalmat és *gens Francorum*-ot. Ez a folyamat nem mehetett volna végbe nagyívű történetírói tevékenység<sup>73</sup> és a papság politikai és ideológiai részvétele nélkül. Nem másról van szó, mint egy zárt politikai tér szakralizációjáról. Maga a Birodalom több volt az államnál, ugyanakkor nem volt képes állammá válni. A Birodalom rendelkezett integráló politikai hatalommal, amennyiben azok az alapok, melyekre azonosságtudata épült – a rómaiság, a császárság, az egyetemes kereszténység – mindenki által elfogadott legitimitással bírtak. Amint ezek az alapok meginogtak, a Birodalom a 15. század második felében nemzetibb jellegű irányváltásra kényszerült, azonban egy olyan térben, amely már telítve volt a fejedelmi territorializmussal, mely részben a maga számára sajátította ki a helyi és dinasztikus hazafiságot.

<sup>72</sup> Moraw, P.: Neucere Forschungen zur Reichsverfassung des späten Mittelalters. In: Borgolte 453-84.

<sup>73</sup> A történetírás szerepéről ennek az érzésnek a kialakulásában, a francia iskola – elsősorban Bernard Guenée utáni – munkáin kívül lásd *Geschichtsschreibung und Geschichtsbewußtsein im späten Mittelalter*. Szerkesztette: H. Patze. Sigmaringen, 1987.; Kersken, N.: *Geschichtsschreibung im Europa der „nationes”*. Köln-Wien, 1996.

Ez ad magyarázatot a németországi öntudatot és identitást vizsgáló újabb kutatások második irányzatára, amely regionális példákból kiindulva annak a kimutatására törekszik, hogy a regionális etnikai tudat nem előzte és nem világította meg, hanem éppen ellenkezőleg, követte a Birodalom kialakulását. Bechernek a Szász Hercegség eredetét tanulmányozó újabb munkája<sup>74</sup> Wenskus régebbi módszertani és rávezető posztulátumai<sup>75</sup> alapján kimutatta, hogy csak az Ottók uralma során öltött testet a Szász Hercegség gondolata, amely a királyság támaszává válhatott, s hogy csak I. Henrik hatalomra kerülésével következett be az, hogy a történetírói munkák a *szász gens*et területi és politikai egységnek tekintették: a folyamat tehát követte, nem pedig megelőzte a királyi újjászületést. Következésképpen a királyság nem az ősinék tekintett *gentes* akaratának terméke, a Szász Hercegség pedig nem etnikai építőmunka eredménye, hanem a *Frankreich* keleti felében végbemenő monarchikus építőtevékenységbe illeszkedett bele. A *szász gens* öntudata csak ennek az építő és integrációs folyamatnak a révén alakul ki, ugyanolyan módon egyébként, mint ahogy Schneidmüller is vélekedik a német történelemről, melyet a császárság Karoling kor után történő kialakulása eredményének tekint. Mindebben sok egyéb mellett újabb példáját láthatjuk, hogy a német kutatás a nemzet eredetkérdésének politikai tartalommal való megtöltése irányába mozdult el, abban az értelemben, hogy – legalábbis kezdetben – a monarchia is a néppé válás szervezeti és megnyilvánulási kerete volt, amiből viszont a Franciaországban megfigyelhetőtől eltérő közös tudat származott. Ennek alapján vehetők észre a különbségek: a császári struktúrák következtében nyitottabb Németországbeli tér és a Francia Királyság zártabb tere között, de hasonlóképpen a nemzeti érzésből álló tudat franciaországi koraérettsége és Németországbeli későbbi megnyilvánulása között, ami csak 1500 körül válik észrevethetővé, vagyis az invazitúraharc végleges lezárulását, a császár római megkoronázásának befejeződését, a császár és király, királyság és fejedelemségek dualizmus létrejöttét, a III. Frigyes (1440–1493) uralkodása alatt szentesített *Heiliges Römisches Reich deutscher nation* kifejezés elterjedését, végül a német humanisták hozzájárulását és a germán mítoszok virágzását követően.

A nagy kérdés, melynek megvitatása még a német történészekelőtt áll, azokra az okokra vonatkozik, melyek következtében a francia történettől különböző német történelem ugyanazon a frank világon belül, bármikor vegye is kezdetét (Schneidmüller szerint a 9. században, a választó jelleg védelmezői szerint a 10. században, Carl-Richard Brühl felfogása értelmében a 11. században, Joachim Ehlers számára folyamatosan a 10–15. században...), csak nagyon későn jut el az elmélkedő tudat szintjére, lényegében csak a 14. század első felének és a 15. század második felének válságai közepette. A nagy felfordulás, amit részben a francia példa tanulmányozása alapján mások mellett Schneidmüller és Eichenberger okozott, abból a megállapításból ered, miszerint nem a császári eszme tette tönkre vagy késleltette Németországban a nemzeti tudatot; valójában ez az eszme a nemzeti tudaton alapult, amelynek a császár-eszme volt a természettől adott megnyilvánulási formája, míg Franciaországban e tudat a Capeting *regnum* túlságosan is keresztény átfarmálásához vezetett<sup>76</sup> a homogénnek megélt és bemutatott térben,<sup>77</sup> biztosítván ily módon a *rex Francorum*ból a *rex Franciae*ba történő átmenetet. Végzetül pedig e megállapítás szerint Németországban a nemzeti tudat egyrészt az *imperium*ra koncentráldott, másrészt pedig a *terraere*, mivel a középkori német történelem megtanulta az *imperium* és a *terrae* mellérendelését, összeillesztését, miközben a birodalom lakói Joachim Ehlers szavaival élve „nem lehettek rómaiak, nem voltak már frankok, és nem volt joguk németté válni”.<sup>78</sup>

<sup>74</sup> Becher

<sup>75</sup> Wenskus, R.: *Stammesbildung und Verfassung: das Werden der frühmittelalterlichen gentes*. Köln, 1961.

<sup>76</sup> Ebben a vonatkozásban lásd Dominique Iogna-Prat tanulmányát!

<sup>77</sup> Természetesen Beaune, C.: *Naissance de la nation France*. (Paris, 1985) című művére gondolunk.

<sup>78</sup> Ehlers, J.: *Sentiment impérial, monarchie et régions en Allemagne et en France pendant le haut Moyen Age*. In: Moeclin – Babel 24.

A német történelem vonatkozásában így nem sok értelme van a *Heimat* és a *Nation* szétválasztásának. Csak később, az újkor fogja megkívánni az akkor már kisebb ország lakóinak és a nemzetnek a szétválasztását: ekkor már hazaszeretetről beszélünk. A területeinek sokféleségében vizsgált német történelem megmutatja az etnogenezisek sokszínűségét, egy tér és több terület, nép és népek együttélését, a *terra* és a *natio* egyenértékűségét. Következésképp nem lehet két, egymással szembenálló állam- és nemzetalakulási modellről beszélni: a németről, melynek értelmében a nemzet hozta volna létre az államot, és a másíkról, a franciáról, mely szerint az állam hozta létre a nemzetet. Nincs szó tehát természetbeni különbségről, mivel a két politikai építmény, a Francia Királyság és a Birodalom eltérő időpontokban magában foglalja mind a két formációt, amelyek egyébként felerősíthetik vagy semlegesíthetik is egymást. Figyelmet érdemel egy harmadik tényezőnek, a térnek a megjelenése a vitában, aszerint, hogy az adott terület képcs-e a nép, a dinasztia, a felségjog politikai formája és a történelem összekötő vagy éppen szétválasztó, csoportképző vagy dezintegráló pontjának lenni,<sup>79</sup> oly mértékben, amennyire igaz az, hogy sem a tér, sem pedig az ott élő nép nem a természettől adott tény. Mivel nem tekinthetők természettől adott tényezőnek, így szándékos – nagyrészt szimbolikus – építómunkáról van szó, ami magyarázatot ad a történetírás és az általa elvégzett rekonstrukciók nagy szerepére; részben ezeken alapszik a politikai konszenzus, még ha a modern időktől eltérően a középkori uralkodó nem az egész néptől, csak a hozzá közel állóktól és az elittől (a *Trägergruppentól*) követelte meg, hogy higgyenek elképzeléseiben. Ez az a pont, ahol a jogot és a politikai eseményeket tanulmányozó történésznek nemcsak módja van rá, hanem kötelessége is, hogy a vallással és a szentséggel foglalkozó történetíróhoz forduljon, nem pusztán azért, mert a történeti hagyományoknak az intellektuális kategóriái és fogalmi anyaga a papság műve, hanem amiatt is, mert a középkorban a szentség definiálta, ritualizálta és jelölte ki, szinte feltalálta a teret, másrészt pedig azért is, mivel a középkorban a térben zajló nagy mozgalmak részben összekapcsolódtak a nagy hitbeli mozgalmakkal (evangelizáció, prédikációk, keresztes hadjáratok, zarándoklatok, keresztény visszahódítások...). Úgy, hogy a német történészek és velük együtt a franciák is jó úton járnak, nagyon is megértették, hogy közvetlenül össze kell kapcsolni az egyházi szertartásokat és az intézményeket.

Fordította: Kordé Zoltán

MONNET, PIERRE

*Mediaeval Patria in a German context, between the organization  
of an empire and regional forms of consciousness*  
Critical and historiographical sketch

The paper discusses the origin and development of the concept of *patria* in mediaeval Germany in a two-directional, terminological and phenomenological, as well as historiographical, approach, utilising the achievements of the abundant recent German literature on the subject. The importance of the issue is indicated by the fact that German historians have tended to link the analysis of the concept of *patria* with the examination of the appearance of the sense of nationality and the sense of identity in the Middle Ages. Modern German historiography has done quite a lot since 1989 for a novel discussion and reinterpretation of these issues. It has discarded, for instance, the notion of a nation that has fallen be-

<sup>79</sup> Németország 19-20. századi története bizonyítja ennek folytonosságát.

hind in development, or that of the Empire obstructing the rise of the nation, as well as the idea of *Sonderweg*, which allowed ample room for determinism and apologetics. It has compared French and German developments, facilitating thereby the rejection of the myth of ancient ethnicities. Within these investigations, the concept of *patria* has received special attention because, on the one hand, in Germany this is closely associated with the issue of various regions, and, on the other, it has made possible a worthwhile comparison with the French model. Taking into account the most important achievements of modern German historiography, the author voices his doubts, too, at the end of his paper and stresses the importance in certain respects of further investigations.